

OverSIGTER

NYE SYNSVINKLER OG METODER I STUDIET AF DEN MIDDELALDERLIGE HISTORIESKRIVNING

AF

INGE SKOVGAARD-PETERSEN

På vej hjem efter et møde med Henrik Løve hørte Valdemar den Store og hans mænd om en mærkværdig hændelse: en stor mængde mus fra hele landet var stimlet sammen ved Slien og omkom i vandet dér. Skønt det var rart at blive af med så mange skadedyr på én gang blev historien ubehagelig for enkeltpersoner, f. eks. fik Absalon sin kappe ødelagt af musebid. Dette var, skriver Saxo, »et sikkert Forvarsel om de Gjenvordigheder, der forestod ham.« Nemlig det skånske oprør.¹ Denne episode er ikke overset i den senere historieforskning, men den er højst blevet brugt til undren over den mangel på proportioner der her gør sig gældende: hvad skulle dog en sådan naturbegivenhed kunne sige om den store politiske kamp? Højst kunne man komme til at tænke på Augustins formaning om ikke at tage varsler af musebid.² Opponerer Saxo direkte mod den store kirkefader?

Historien bør nok ses fra en anden led. Ikke alene muse-jærtegnen, men også Absalons fortrædeligheder på den politiske front var for længst overstået da dette blev skrevet ned. Meningen med at genkalde fortællingen om musene må være at give et anskueligt billede af menneskets vilkår: fra tid til anden indtræffer der hændelser der ikke stemmer overens med naturens almindelige gang; i en sådan situation har vi intet andet at gøre end at få det bedst mulige ud af forholdene og ikke tabe modet. I et større perspektiv kan vi se det skånske oprør som bondesamfundets desperate kamp for det lokale selvstyre over for den stadigt voksende centralmagt; samtidig er det fællesskabets forsøg på at få befolkningen i Danmark til at samarbejde om ydre og indre fred. For Absalon der ikke kendte det endelige udfald — der vel først indtraf i det næste århundrede under helt andre politiske konstellationer — kostede kampen store indrømmelser: folk han havde troet på svigtede ham, og stiftet han var hyrde for led meget ligegyldigt hvordan han greb sagen an. Fra først til sidst var sagen et personligt nederlag for ærkebiskoppen.

Musehistorien er et »exemplum« på hvordan man skal bære modgang. En sådan moralsk side af en fortælling kan påvises gennem hele Saxos værk. *Gesta Danorum* har flere dimensioner. Yderst møder vi den spegede politiske situation som Saxo navnlig i de sidste 4 bøger har givet et meget nuanceret billede af. Bag

¹ *Saxonis Gesta Danorum* (herefter forkortet til GD) XV, iii, 4. Oversættelse af Fr. Winkel Horn. Den foreliggende forskningsoversigt er bestemt af de problemer jeg har mødt under arbejdet med en indholdsanalyse af GD.

² Augustin, *De doctrina christiana* II, 19, 20 og 21 citeret i *Corpus juris canonici* I sp. 1022 § 6; henvisningen skyldes N. Skyum-Nielsen, *Kvinde og slave* s. 209.

dette lag finder vi en »indre« side hvor mange episoder kan tjene til moralsk opbyggelse; her er den første del af værket lige så oplysende som den senere. Endelig har Saxo anlagt en overordnet synsvinkel der belyser historiens gang. Til kristendommens indførelse kan Bibelen og kirkehistorien angive retningslinierne; for den følgende tid og i sin egen samtid kunne Saxo kun anbefale at man underkastede sig forsynets tilskikkelser.

Virkeligheden havde i middelalderen mindst ligeså mange sider som i nutiden, blot var de ikke de samme. Hvordan trænger vi ind i en tankegang der på mange er fremmed i forhold til vores? I dette perspektiv kræver studiet af den middelalderlige historieskrivning andre metoder end de hidtil gængse; man kan ikke vedblivende gøre holdt ved den kildekritiske troværdighedsundersøgelse. Så vigtigt det er at kende værkeres datering, kildeforlæg og tendens, så kort fører det ind i vort egentlige anliggende: forfatterens formål og såvidt muligt hele hans tankeverden, først dér vinder vi ny indsigt i den middelalderlige idéhistorie. I den følgende oversigt skal emnet først behandles principielt fra helt generelle overvejelser til nogle metoder som især litteraturforskningen har udviklet; dernæst gennemgås resultaterne med hensyn til middelalderens syn på den samtidige virkelighed. I en sammenfatning til sidst skal vi se på hvilken betydning det her behandlede forskningsområde har for nutidens ideer.³

Wissenschaft vom Mittelalter er titlen på en samling af handlinger skrevet af professor dr. Helmut Beumann i Marburg og udgivet i anledning af hans 60 års fødselsdag i 1972.⁴ Alle stykkerne behandler emner af idéhistorisk karakter, de fleste specielt middelalderlig historiografi fra Gregor af Tours' Frankerkrønike fra det 6. årh. til den anonyme forfatter der skrev kejser Henrik IVs levned i 11. årh. Navnet på bogen er hentet fra en artikel der ikke har fundet plads i festskriftet; men den er nok værd at beskæftige sig med fordi den i højere grad end de medtagne afhandling sætter de idéhistoriske studier ind i en mere generel videnskabsteori.⁵

Beumann tager sit udgangspunkt i en distinktion som Gerh. Ritter har draget mellem den form for historieopfattelse, som han kalder »Katastrophen-theorie«, og den form der arbejder med kontinuiteten i det historiske forløb, oftest med særlig interesse for et givet emnes opkomst. Beumann går helhjertet ind for den sidste retning; idet han understreger at den stadig større opdeling i enkeltdiscipliner nødvendiggør synteser, hævder han at vi kun er i stand til at afgrænse og

³ De gængse håndbøger er som bekendt: A. Potthast, *Bibliotheca Historica Medii Aevi*, I-II, Berlin 1896; 2. udg. i Rom påbegyndt i 1962. R. Manitius: *Geschichte der lateinischen Literatur im Mittelalter*. Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft ed. Iwan Müller, IX, 1931. Blandt de nationale bibliografier skal her kun nævnes: W. Wattenbach/Levison und R. Holtzmann, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, ny udgave påbegyndt i 1952; Antonia Gramsden, *Historical Writing in England ca 550 to ca 1307*, London 1974; Beryl Smalley, *Historians in the Middle Ages*, London 1974.

⁴ H. Beumann, *Wissenschaft vom Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze*. Köln 1972.

⁵ H. Beumann, *Wissenschaft vom Mittelalter. Aufgabe für Forschung und Lehre*. Studium Generale 2, 1949.

karaktarisere de store epoker i historien hvis vi forstår at koordinere de parallelle rækker af åndelige, sociale og økonomiske processer.

Overgangen fra oldtid til middelalder afgiver mange nyttige oplysninger i denne forbindelse. Marxistiske historikere daterer den allerede til det 3. årh. fordi der da skete store forandringer i landbrugsproduktionen og slaveøkonomien, medens Alfons Dopsch som bekendt hævdede at end ikke folkevandringerne i 4. og 5. årh. på afgørende vis ændrede samfundsøkonomien i de berørte egne. Heroverfor påstod Henri Pirenne at den revolution man ikke kan spore under germanernes invasion i romerriget indtraf da araberne blev herrer over Middelhavet; Karl den Store måtte vende blikket mod nord og øst og grundlagde et rige ud fra de ideer der blev middelalderens bærende.

Hertil fojer Beumann nu iagttagelser som studiet af den middelalderlige filologi og af pælaografien har ført til. Latinen var kirkens sprog og den lærtes ved studiet af de romerske forfattere. Allerede heri lå et dilemma: Cicero og Vergil var ikke kristne. Dertil kom et andet problem: selv i de romanske lande fjernede dagligsproget, der primært måtte være forkyndelsens sprog, sig mere og mere fra den klassiske norm. Gregor af Tours undskyldte sine mange vulgarismer med at han måtte kunne forstås af almindelige mennesker. Karl den Store løste problemet ved dels at ordne skolevæsenet så gejstligheden virkelig beherskede klassisk latin, derved sikredes traditionens videreførelse og niveauet i liturgien og den almindelige dannelse blev opretholdt, dels bestemte Karl at der i kirkerne skulle prædikes på »sermo rusticus«, altså på fransk.

På samme tid indtraf den store forandring i palæografien. Den karolingiske minuskel er en smuk og regelmæssig skrift formet over den merovingiske kursiv tillige med klassiske bogstavformer i indskrifter. Endnu merovingerne skelnede ligesom romerne mellem litterær bogskrift og kursiv der anvendtes til dagliglivets praktiske formål, dog brugte man i stadig mindre grad at udtrykke sig i skrift. Med karolingernes magtovertagelse steg behovet for skriftlige kundgørelser til det udstrakte rige, men idébaggrunden var ændret. Når retsgyldigheden afhæng af symbolske handlinger og den skriftlige udfærdigelse kun for en sikkerheds skyld fulgte efter, behøvede man ikke at skelne mellem det praktiske livs juridiske udtryk og det litterære kunstsprogs monumentale skriftformer. At man nogle århundreder senere igen kunne se forskel på diplom- og bogskrift formindsker ikke den verdenshistoriske betydning af at Karl den Store definitivt brød med den romerske administrations praksis samtidig med at han og hans kreds fremhævede det romerske kejserdømme som forbilledet — virkeligheden havde ændret sig, men idealerne var de samme. Kejser Karl bragte dette til fuld bevidsthed.

Meget oplysende er Beumanns gennemgang af diplomatikkens historie; her grundlagde maurinerne studiet ved at udarbejde regler for ægte og falsk af hensyn til juridiske krav. I det 19. årh. blev diplomatikken et studium i egen ret med den rent historiske erkendelse som formål; de store udgivere Julius Ficker og Theodor Sickel forfinede teknikken ved at undersøge kancelli-diktater og skriverhænder. Den næsten eksakte sikkerhed i fastsættelsen af hvad der var ægte og hvad der var falsk var med til at gøre diplomerne til »levningskilderne« par ex-

cellence men isolerede samtidig disciplinen. Først da Wiener-skolen inddrog en række nabofag og samlede interessen for oprindelsen til falsknerierne kom man ud af isolationen og i en frugtbar tankeudveksling med vide perspektiver for historieforskningen.

I tilslutning til sin lærer i Leipzig, Siegmund Hellmann, der ud fra mange års historiografiske studier samlede sine erfaringer i en afhandling om middelalderfilologiens opgave,⁶ understreger Beumann at form og indhold ikke kan adskilles. Hvor man tidligere væsentlig anså de middelalderlige tekster som en bro til antikken, søger man nu at lære middelalderen at kende i dens særpræg. Det kræver hjælpemidler, ordbøger, leksika o.s.v. Endnu mangler der meget i at middelalderen kan studeres på samme måde som antikken, set ud fra det høje niveau som den »Klassische Altertumswissenschaft« har nået. Dog er netop diplomatikken et eksempel på at også middelalderlige tekster kan studeres i lyset af de skiftende tiders forhold. Et diploms retskraft står i nøje forbindelse med de enkelte udsagns position og formulering — et slående eksempel på at sprog og stil ikke er en dragt der blot kan aflægges for at lære indholdet at kende; jo længere vi går tilbage i tiden, jo nærmere vi kommer det primitive stadium, desto større betydning har det formale — litteratur og kunst afspejler de hæmninger som religionen lægger for den frie æstetiske udfoldelse, men samtidig er det netop gennem sådanne udtryksmidler de indviede kommunikerer og henter opbyggelse.

Til slut spørger Beumann om historievidenskaben der har udviklet så sublimе metoder stadig har noget at give vor tid. Svaret er Ja, under forudsætning af at forskning og undervisning på alle planer står i stadig vekselvirkning. Nøglen dertil finder han i kildestudiet: kun gennem kilderne lærer vi fortidens tankegang at kende, men vi får kun bekræftelse af fordomme hvis vi ikke læser dem med indsigt i de videnskabelige discipliner der har relevans for emnet.

Denne sammenfatning af en række fag med udsyn til naboer, såsom økonomisk historie og retshistorie, demonstrerer hvor frugtbar Beumanns videnskabs-teori kan være. Desuden har han udpeget de stadier man på hvert eneste område har gennemløbet: et positivistisk hvor man søger de generelle træk, normen for den pågældende videnskab, og et følgende stadium som han kalder »historisme«. Hver idé må ses i sammenhæng med den tid den er opstået i, uden at relativismen fuldstændigt må bukke under for subjektiviteten.

Den middelalderlige historieskrivning strejfs kun i den her omhandlede afhandling, men ikke mindst slutningen røber hvor langt fremme i Beumanns bevidsthed den befinder sig. Han udsendte da også på samme tid to arbejder om Widukund von Korveis Sakserhistorie,⁷ hvoraf bogen »Widukind von Korvei« fra 1950 er et hovedværk i moderne historiografisk forskning; her spilles der på alle strenge som middelalderhistorien og litteraturforskningen efterhånden har sat på instrumentet.

I forordet markerer forfatteren front mod den kildekritik der skønt den ofrer

⁶ S. Hellmann, *Das Problem der mittellateinischen Philologie. Ausgewählte Abhandlungen*, ed. H. Beumann, Weimar 1961.

⁷ H. Beumann, *Widukind von Korvei als Geschichtsschreiber und seine politische Gedankenwelt*. Westfalen 27, 1948; samme, *Widukind von Korvei*, Weimar 1950.

den største omhu på at verificere påstande der angår den ydre virkelighed dog tillader sig at afvise de motiver som fortidens mennesker selv anførte:

«... nicht in ihrer auf das Faktum gerichteten Sorgfalt liegt die eigentliche Schwäche jener Richtung, die man nicht ganz treffend als historischen Positivismus zu bezeichnen pflegt. Wenn die Forschung seit geraumer Zeit auf gutem Wege ist, ihn zu überwinden, so liegt dies vor allem an der wachsenden Erkenntnis, dass es auch im geistigen Bereich »Tatsachen« gibt, die mit der gleichen auf das individuelle Moment gerichteten Sorgfalt erforscht werden müssen.»⁸

Som det fremgår af citatet var det ikke første gang dette angreb på den klassiske metodelære fandt sted. Allerede i 1933 rejste Johannes Spörl fanen i en programartikel om middelalderens historietænkning. Heri harcelleredes der over den opfattelse at krøniker, annaler og helgenlegender er andenrangs-kilder; dette kom så klart til udtryk da man i planlægningen af Monumenta Historica Germaniæ overvejede kun at bringe de stykker tekst der har primær kildeværdi; i stedet fandt man frem til et kompromis: hele teksten gengives, men de steder hvis forlæg ikke kendes sættes med større typer end de sekundære meddelelser. Denne udprægede kildecentrering ønskede Spörl udskiftet med en indstilling der accepterede det konkrete verdensbillede i de middelalderlige tekster for så vidt de udtrykte tidens idealer og forestillinger i stat, kirke og befolkningsgrupper.⁹ Metodens holdbarhed demonstreredes et par år efter i en studie af fire fremtrædende historieskivere fra det 12. årh. Anselm af Havelberg, Ordericus Vitalis, Otto af Freising og Johannes af Salisbury.¹⁰

Beumann har senere formuleret sin forskningsopgave som at opsøge de steder hvor »Aktion und Reflexion« krydser hinanden, altså hvor historikeren står nær begivenhedernes centrum og påvirker udviklingen.¹¹ Den der studerer middelalderlig historiografi må særligt interessere sig for stofvalg, komposition og de litterære virkemidler der lader forfatterens synspunkter komme til syne. Litteraturforskningen har givet os gode hjælpemidler i hænde med genre-studiet og toposforskningen, henholdsvis helheden og tankens mindste bestanddel, og Beau-

⁸ H. Beumann, Widukind von Korvei, Weimar 1950, s. VIII.

⁹ J. Spörl, Mittelalterliches Geschichtsdenken als Forschungsaufgabe. Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 53, 1933. Genoptrykt i Geschichtsdenken und Geschichtsbild im Mittelalter, ed. W. Lammers, Wege der Forschung XXI, 1961.

¹⁰ J. Spörl, Grundformen hochmittelalterlicher Geschichtsanschauung. Studien zum Weltbild der Geschichtsschreiber des 12. Jahrhunderts. 1. udg. 1935. 2. udg. 1968.

¹¹ H. Beumann, Methodenfragen der mittelalterlichen Geschichtsschreibung. Foredrag ved den internationale historikerkongres i Stockholm 1960. Trykt i samlingen nævnt i note 4. En lignende holdning til den »positivistiske« kildekritik er ytret over for den franske skole. Se I. Skovgaard-Petersen, Kritik af den klassiske metodelære. Studier i historisk metode 7, Oslo 1972. Dog bør det ikke glemmes at regulær kildekritik altid bør ligge til grund for historiske studier; et eksempel på hvor galt det går når man opgiver disse elementære fordringer er H. Gösta Davidsen og Vilh. Møller-Christensen, Liden Kirsten og Buris, Kbh. 1971; skønt ingen af de påviselige kendsgerninger, arkæologisk så lidt som samtidige skriftlige kilder, støtter teorien, hævdes det alligevel at én af de mange folkeviser om liden Kirsten (nemlig den der nævner Buris, i de andre bruges andre navne!) og hendes tilknytning til Vestervig (ikke fra folkeviser, men fra en i kirken fundet gravsten over en Christina) nu er endeligt dokumenteret!

mann advarer imod kun at regne overtagelsen af andres ideer i citater og litterære forlæg for uinteressante, thi udnyttelsen og variationerne kan give værdifulde oplysninger om forfatterens muligheder og tænke måde.

I overensstemmelse med dette program undersøger Beumanns Widukinds værk ved at arbejde sig udefra og indefter. Det har ikke været nødvendigt at behandle tekstfastsættelsen og kildegrundlaget for hertil foreligger gode forarbejder,¹² men formålet med *Res Saxonum Gestae* er mønstergyldigt afdækket med påvisningen af den betydning som Bedas Anglerhistorie har haft idet profanhistorien her anbefales på linie med gudelige skrifter; endvidere spiller Sallusts *Catilina* en stor rolle for psykologien og den moralske indignation der besjæler Widukind, hvorimod hengivenheden for stammefrænderne er et nyt træk.

Demæst gennemgår Beumann Sakserkronikens komposition og struktur for at se hvordan Widukind realiserer sin plan. Den episke fortælle måde, der bedst lader sammenhængen i begivenhederne træde frem, afbrydes hist og her af analistiske partier hvor interessen samler sig om den kronologiske fremfor den kausale opfattelse af historien. Videre påpeges det at personskildringen snart gives direkte hvor dyder og laster nævnes ved navn, snart indirekte gennem handlinger der karakteriserer hovedpersonerne. Ved antiteser eller ved parallelopstillinger af personer og begivenheder opnås en nuancering af menneskeopfattelsen, og gennem typologien, der skal behandles mere indgående nedenfor, aftegnes en form for udvikling og fremskridt — f. eks. hyldes Henrik I efter sejren over ungarene med tilnavne som »pater patriae« og »imperator«; de samme titler opnår Otto I senere efter slaget ved Lechfeld, men under omstændigheder der viser en ophøjelse over faderen. Efter denne udredning er Beumann i stand til at trække grænsen mellem Widukinds syn på historie og digtning.

Resultatet af gennemgangen tillader Beumann på to vigtige områder at underbygge tidligere fremførte, men ikke almindeligt anerkendte, ideer om *Res Saxonum Gestae* med hensyn til tilblivelsestiden og hovedtankerne. For det første behøver man ikke længere at antage en første redaktion fra allerede 958 fordi Ottos romerske kejserkroning overhovedet ikke er nævnt i værket; undladelsen af denne hovedbegivenhed skyldes Widukinds politiske stillingtagen der slutter sig til kritikken af Ottos Italienspolitik; alt taget i betragtning ligger den første redaktion så sent som 967/68 lige før dens omarbejdelse med henblik på en dedikation til den 12 årige abbedisse af Querfurt, Ottos datter, Mathilde, hvorefter Widukind føjede nogle få kapitler efter Otto Is død i 973. Alt i alt har hovedtrækkene ligget fast allerede i den første redaktion og bearbejdelsen i dedikationen kun bestået i tydeliggørelse og tilføjelse af yderlige lovprisninger af herskerfamilien.¹³

Blandt de mange interessante iagttagelser i Widukinds politiske ideer kan fremhæves at fredstanken står over alle andre mål for kongens bestræbelser: pax er vigtigere end den enkeltes troskab og ordholdenhed. Da mennesker af naturen har forskelligt sind, må fyrsten med sin *iustitia* bekæmpe denne *discordia*. Saksernes ret til herredømme frem for andre folk begrundes på tre måder: ligesom

¹² Die *Sachsengeschichte des Widukinds von Korvei*, ed. Paul Hirsch. M.G.Ss.rer.Germ., Hannover 1935.

¹³ Beuman, *Widukind*, s. 187.

angelsakserne udmærker de sig ved taperhed og standhaftighed (*virtus et constantia*); for det andet overgår de frankerne i sæder og i krigsheld (*mores et fortuna*): for det tredje er der ved overførelsen af St. Vitus' relikvier fra St. Denis-klosteret til Korvei markeret en guddommelig udvælgelse af sakserne — kun i denne forbindelse bruges forestillingen om en »*translatio*«, medens hverken forholdet mellem frankerne og sakserne eller Otto Is kejserdømme i forhold til Karl den Stores opfattes på denne måde. Det skyldes igen at herskeren til stadighed regnes for himlens nærstående — og ikke alene Otto, men også hans dronning besidder herskervener idet hun kaldes »*semper ubique consolator moerentium*« — og dermed uden behov for kirkelig støtte til at opretholde sin myndighed, hvorfor som nævnt Ottos kirkepolitik og missionsvirksomhed næsten helt forbigås. I tilføjelsen kalder Widukind Otto »*imperator Romanorum*«; her er det hverken den antikke eller den senere middelalderlige indebyrd af titlen der tænkes på, men efter tidens sprogbrug kun kejsermagt over indbyggerne i byen Rom. Når denne indskrænkning siden aldrig er opfattet, hænger det sammen med at allerede Otto II brugte titlen som et bevidst modstykke til den byzantinske kejser, men denne opfattelse kendtes ikke på det tidspunkt da Widukind skrev.¹⁴ På grundlag af denne udredning er det lykkedes Beumann at fange en politisk idé der kun gjaldt i en lille kreds i en ganske kort årrække, nemlig at kejsermagten ikke var universel, men kun betegnede kejseren som den øverste blandt kongerne.

Hvor meget dybere ind i en historisk tankeverden Beumanns studier har ført kan illustreres med et citat fra den danske oversættelse af Widukinds Sakserkrønike fra 1910. Oversætteren, J. P. Jacobsen, gør sig i indledningen til talsmand for synspunkter der svarer til holdningen i samtidens Widukind-forskning, men de får deres særlige kolorit ved at fremføres af en dansker, samtidig med at de viser at den indføling som forfatteren til »*Manes*« har demonstreret når det gjaldt oldtidens religion ikke har stået til rådighed for ham og andre der arbejdede med middelalderstudier ved århundredskiftet:

»Widukind, Sachseren og Munken, maa da karakteriseres som en Hjemmesidder og en aandelig Almuesmand, og som historisk Autoritet i Ordets snævrere Forstand har Sachserkrøniken kun ringe Værd. Men Sachserkrøniken har sin store Værdi som en Hjemstavsskildring — ubehjælpssom, ukritisk, mangelfuld i mange Maader, men naiv og trohjertet. Der har været rejst tvivl om Widukinds Sandhedskærlighed, men med Urette. Det der synes fordrejet, og som man antog for bevidst fordrejet, kan altsammen forklares af Forfatterens Enfoldighed.«¹⁵

Den bedreviden J. P. Jacobsen her lægger for dagen i forhold til Widukinds værk er ikke uden sidestykke hos de generationer der er skolet med den klassiske kildekritik som grundlag: man er så styrtssikker i de afdelinger af fortiden som ens faglige baggrund dækker at man uden videre affærdiger andre sider som ikke har samme dækning. Mange har i tidens løb vendt sig mod skråsikkerheden; i første omgang var det mytternes forsvarere — her i landet anførte Johannes Steenstrup the die-hards — senere har en voksende skare ladet sig irritere af den påståede objektivitet: så endegyldig kan ingen historisk påstand blive. Alternativet bør dog

¹⁴ Sst., s. 258 ff.

¹⁵ J. P. Jacobsens indledning til oversættelsen af Widukinds Sakserkrønike, 1910.

ikke blive hæmningsløs subjektivisme; først må man gøre sig klart at ethvert historisk udsagns sikkerhed afhænger af et helt sæt af overordnede faktorer, og dernæst skal man fæstne sin opmærksomhed på de sider af virkeligheden metode-læren har ladet ligge: handlingsbaggrunden, den bevidste politik såvel som fordommene der som oftest ikke er klart erkendt. Til at studere sådanne ting må vi hente hjælp i litteraturforskningen.

Tre tyske romanister har givet vægtige bidrag til arbejdet med den middelalderlige idéverden. Ernst Robert Curtius (1886–1956), Erich Auerbach (1892–1957) og Erich Köhler (1924–).

Curtius er først og fremmest filolog. Han begyndte sit banebrydende arbejde med at udfinde de træk i litterære tekster der tillod sammenligning og systematik fordi han oplevede så meget intellektuelt dilettanteri og sjusk i litteraturforskningen. I løbet af årene 1938 til 1946 udsendte han afhandling på afhandling for tilsidst at samle dem under titlen »Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter« i 1948.

Som eksempel vælges her vendingen »ars simia veri« der ofte mødes i det 12. årh., ikke fordi »tidsånden« inspirerede til at fremstille kunsten som en efterabning, men fordi skolerne blomstrede og i deres pensum indgik værker af den galliske digter fra det 5. årh., Sidonius Apollinaris, der brugte denne åndrighed. Således bliver en enkelt maniereret vending fra senantikken en kliché i højmiddelalderens skolepoesi, men derfra gik den over i den nye litteratur på folkesprogene. I de rette omgivelser virker den som en frisk fornyelse. »Wer diese, oft unscheinbaren Spuren verfolgt, wird neue, begründete Einsichten nicht nur in die Literaturästetik gewinnen, sondern in den organischen Zusammenhang der durch drei Jahrtausende währenden Bildungstradition Europas.«¹⁶

Incitamentet til at opsøge det der kunne danne grundlag for et videnskabeligt litteraturstudium fik Curtius i de antiintellektuelle strømninger der var ved at rive den tyske kultur over ende; ikke mindre betød det at det område der afgang det

¹⁶ E. R. Curtius, *Zur Literaturästetik des Mittelalters*, Zeitschrift für romanische Philologie LVIII, 1938, s. 45 ff. Franske litteraturhistorikere kunne være brugt til illustration hvis det især gjaldt den faglige side af studiet, f. eks. Gaston Paris (1839–1903), Joseph Bédier (1862–1938), Edmond Faral (1882–1958) og Jean Frappier (1900–). Bédier fremhævede betydningen af kendskab til den tid og det miljø et litterært værk var blevet til i. Denne form for kildekritik kendes også af historikere, og der har været en hidsig debat om hvorvidt Lauritz Weibull havde hentet sine metoder hos Bédier – se indlæggene i *Mediaeval Scandinavia* 5 og 6, 1972 og 1973. Den mest indgående imødegåelse af påstanden finder man hos Birgitta Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället, Lund 1975. Det er ikke uden interesse at se at heller ikke litteraturhistorikerne er blevet stående på Bédiens ret negative opfattelse af forholdet mellem historie og digtning. Jean Frappier minder om at man i middelalderen skelnede mellem tre slags eper med historisk sujet: de »bretonske« (Arthurdigtningen) der først og fremmest skulle være underholdende, de »romerske« (antikke, Æneas, Troja, Theben) der skulle virke opbyggelige og endelig de franske der skulle være sande. Derfor er *Les chansons de geste* en slags pastiche hvor man efter bedste evne og forudsætning, bl. a. i historieskrivningen, efterligner Karl den Stores og de andre hjemlige heltes tid, men naturligvis var der mange muligheder for fejltagelser. Dog »under evighedens synsvinkel« blev også disse digterværker historisk sande. Se J. Frappier, *Histoire, Mythes et Symboles*, Genève 1976.

bedste virkefelt til sådanne metoder var middelalderen, for her var en fælles europæisk jordbund at bygge på. Derfor blev de latinske tekster fra det 12. årh. Curtius' vigtigste materiale.

Dér hvor forbindelsen med antikken bedst kan studeres er i skolerne, og Curtius opdagede at retorikken i middelalderen fik nye opgaver fordi den skulle formidle kendskabet til en verden der ikke eksisterede mere. Aristoteles og efter ham Cicero skelnede mellem tre slags taler: den juridiske, den politiske og den panegyriske. Hver havde sin disposition for at kunne virke efter hensigten; derfor udarbejdedes til hver af dem en liste over anvendelige argumenter, på græsk kaldt *topoi*, på latin *loci communes*, og de kunne fornyes og varieres i det uendelige — prøv at tænke på hvor mange former et af de mest klassiske rets-topoi kan udtrykkes i: »is fecit cui prodest«. Lige så smidigt som topikken smyger sig om sproget, lige så hurtigt ændres den efter de skiftende tiders behov. Da den politiske tale under kejserdømmet tabte betydning, blomstrede den i historieskrivningen — almindelsen formidledes gennem retorikken. Uddannelsen fandt sted i den samme skoleform, men de ændrede samfundsforhold gav de klassiske topoi nyt indhold, andre associationer. Smukt udtrykker Curtius denne forvandling: en klassisk søjle brugt i et kirkebyggeri fra middelalderen symboliserer tanker der var ukendte i antikken. Derfor skal den moderne forsker arbejde med middelalderens topik historisk, ikke normativt.¹⁷

Curtius lægger megen vægt på at et topos er noget anonymt — det løber forfatteren i pennen som en litterær reminiscens. Derfor kan vi i dette upersonlige stilelement møde struktursammenhænge der kan bringe ny erkendelse af hele den middelalderlige litteratur, hvad der er individuelt og hvad der er typisk; vi kan lære at skelne mellem folkeligt og lærd. Ofte er formuleringen antitetisk: en yngling med en oldings visdom; de gamle bør ikke fremhæves på bekostning af vor egen tid, for lever vi end ved tidernes afslutning er naturens gaver på ingen måde svundet hen. Til denne modsætning mellem nutid og fortid, der kendes i utallige variationer, bemærker Curtius:

»Nichts hat ein zähreres Leben als ein geprägter und immer wieder umgeprägter rhetorischer Topos. Und nichts kehrt mit grösserer Sicherheit wieder als Generations- und Epochenkonflikte.«¹⁸

Denne antitesestil er cerebral; den ser ikke mennesket og naturen i organisk løvbundethed, men som bærer af abstrakte kvaliteter der kan udskiftes som masker. Ikke ulogisk advarer Curtius mod at fæste for megen lid til middelalderlige udsagn om f. eks. en tidsstemning — det kan være en åndløs efterplapren, et topos.

Men med denne skeptiske holdning er Curtius havnet dér hvortil megen kildekritik fører: afvisningen af et historisk udsagn. Opdagelsen af toposforskningen — den moderne udnyttelse af den middelalderlige topik — og dens muligheder

¹⁷ Sst., s. 129 ff. Ikke enhver form for traditionelle vendinger er topik. Den store betydning som den arabiske historieskrivning tillægger citater fra Koranen adskiller sig fra topikken ved at være bevidste og have religiøs-politisk funktion, se E. Ladewig Petersen, 'Alī and Mu'āwiya in early Arabic Tradition. København 1964.

¹⁸ Curtius, anf. arb. s. 161.

har gjort ham alt for sikker i sin sag: kontinuiteten og enheden i den europæiske kultur fra Homer til Goethe har for ham overskygget værdien af det enkelte led som jo godt på væsentlige punkter kan afvige fra helhedsbilledet — et sted sammenligner han det at overskue to og et halvt årtusinds europæiske litteratur med et luftfotografi der viser meget mere om et landskab end det man kan se fra et kirketårn.

Heldigvis har det ikke kunnet undgås at en så rigt udstyret ånd som Curtius har gjort iagttagelser der har udvidet vort kendskab til ikke mindst det 12. årh. Til eksempel kan nævnes hans essay om »Natura Dea«.¹⁹ Hos Ovid møder man Natura sammen med andre guder der bringer orden i kaos; i senantikken repræsenterer Claudian i værket »Rufinus« en synkretisme af græske og orientalske forestillinger om naturen som en kosmisk kraft der sikrer frodighed og trivsel, en vitalitet af mystisk karakter. Med tilføjelse af kristendommen er alle de kilder som højmiddelalderen søgte udpeget. Bernardus Silvestris fra midten af det 12. årh. lod i sit værk, »De universitate mundi«, gudinden Natura skabe mennesket efter at Noys (af det græske ord for guddommelig retsorden) havde ordnet verden på det bedste, alt under Tugatons (græsk for det højeste gode) opsyn. Mennesket har også guddommelige evner, det har mulighed for at overskue verdensaltet, og de seksuelle organer overvinder døden, oprettholder naturen og fortsætter arten. Denne blanding af religion og seksualitet genfindes i den høviske romans Gral-tema: den hellige Gral, en form for alterkalk, bringer lægedom til en syg konge hvis vitalitet, og dermed al frugtbarhed i hans land, er ved at tørre hen.

I Bernardus Silvestris kan Curtius kun se en humanisme af hedensk oprindelse; den lidt yngre Alanus de Insulis er ubetinget en kristen humanist. Som fordømmelse af den adskillelse af erotik og etik der havde medført bl. a. dyrkelse af seksuelle udskjelser digtede Alanus sin »De planctu Naturae«; heri fremstillede han menneskets forstand og dets sanser i krig med hinanden, men betonedede at kampen virkede rensende og opdragende. I hovedværket »Anticlaudianus« formanede han først læseren til at følge forstandens vejledning frem til de guddommelige ideer, hvorefter han skildrede skabelsen af en »Antirufinus«, et menneske der var i stand til at besejre alle de laster som Claudian havde ladet Rufinus repræsentere; dertil krævedes hjælp fra mange sider såsom de syv artes der tilsammen dannede forstandens vogn til den himmelske færd — dialektik, grammatik og retorik tog sig af styretøjet, medens aritmetik, musik, geometri og astronomi udgjorde hjulene! — men resultatet bliver også sejr over det onde så fred og harmoni kan herske på jorden, kornet kan vokse og vinstokken bære frugt af sig selv. Som Curtius bemærker, er Alans værk kristent fra øverst til nederst men det er beriget af Platonisme og humanisme. Roseromanen fra det 13. årh. blev først digtet af Guillaume de Lorris der lader kærlighed og moral gå op i en højere enhed, medens efterfølgeren, Jean de Meung, igen adskilte dem samtidig med at han gav ordet til den mest bedærvede vellyst: naturen tjener kun forplantningen, den søde elskov er ikke andet end øjenbedrag der fører svage sjæle på vildspor.

Curtius mener at kunne skelne mellem fire holdninger til forholdet mellem erotik og kærlighed i højmiddelalderen: askesen forbander den seksuelle kærlighed, lasten fornedrer den, mysticismen spiritualiserer den, og gnosticisismen dyrker den.

¹⁹ E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948 og senere udgaver, kap. 6.

Ikke så underligt at den middelalderlige litteratur afgiver så righoldige temaer at efterligne for senere generationer.

Hvordan Curtius' ideer om dette emne kan belyse et middelalderligt værk viser en studie i Saxos Balder-skikkelse.²⁰ Halvguden Balder forelsker sig i kongedatteren Nanna da han ser hende bade; han frier til hende men får afslag og hentæres siden af sorg og længsel efter hende. Rivalen der overvinder ham er den danske konge, Hother, dels fordi dennes kærlighed til Nanna er gengældt, dels fordi han har lært at iagttage naturen og bruge dens kræfter – f. eks. skaffer han sig ved at udnytte solskin og skygge – trolden Mimings ring og sværd der symboliserer magt og krigslykke og således kan Hother føre slægten videre ved at forenes med sin elskede. Balders guddomsevne består i at kunne skaffe sine tørstende soldater vand, og midt på sit kære Sjælland, i Baldersbrønde, fandt Saxo det sted hvor kærlighedens væsen gemtes. Gudinden Natura er for Saxo som for latinhumanismen i det 12. årh. både forplantningen og kærligheden, omend den erotiske og den åndelige kærlighed som her kunne være adskilt. Kirkens skønneste kærlighedssymbol er kildevældet; ligesom det friske vand giver kærligheden liv og lyst.

Undervejs strejfer Curtius dybdepsykologien da han bemærker at der både i senantikken og i højmiddelalderen dukker en feminin guddom op ved siden af den styrende Gudfader; i begge tilfælde synes ideen om et gudepar at være opstået spontant uden påviselige forudsætninger i den traditionelle tænkning. Jung finder at det ubevidste, som han kalder anima, fremtræder tydeligst i dette gudepar og vidner om en særlig intens religiøs oplevelsesform. Bernhard af Clairvaux's mystiske visioner af Jomfru Maria udtrykker forestillingen endnu klarere end den mere abstrakte gudinde Natura. Saxo holder sig som man ser til den jordiske kvinde, men også i denne mere »naturlige« form slår vitaliteten i middelalderens kærlighedsbegreb igennem. Curtius samler hele sin opfattelse af det man kalder det 12. årh.s renæssance i vendingen »iuventus mundi« – dengang da verden var ung og ny.

Som man ser, bevægede Curtius sig langt uden for sit forskningsgebet når han gav sig i kast med at karakterisere en epoke; til topikken kom andre fænomener som traditionen ikke havde ord for. Topos-forskningen markerer en betydelig landvinding for litteraturforskningen, men ikke mindre betydning får den for historievitenskaben idet denne retter opmærksomheden mod den konkrete sammenhæng: på det sted hvor en forfatter vælger og bruger sit topos, dér fanger vi historiens dynamik. At Curtius desuden søgte tilflugt til de videnskaber der ville beskrive det udsigelige, bør ingen bebrejde ham; mange digtere og kritikere har hentet inspiration sammesteds.

Man har bemærket at Karen Blixen i »Det drømmende barn« nøje følger det skema som Jung og Kerény har opstillet for »das göttliche Kind«, en arketype der går igen og igen i verdenslitteraturen. Aage Henriksen kalder det »en af menneskehedens vuggegaver... I bedste fald drømmer man myten videre og giver den moderne skikkelse«. Sammesteds citeres Thomas Manns ord da han blev gjort opmærksom på en

²⁰ Saxo III, i-iv.

række velmotiverede men utilsigtede mytologiske konstellationer i hans værker: dette er »åndens hemmelighedsfulde spil, som viser, at sympati til en vis grad kan gøre det ud for lærd viden« (Aage Henriksen, *Guder og galgenfugle*, Oslo 1956, s. 31).

Der er hertil at sige at Karen Blixen ikke alene var velbevandret i verdenslitteraturen, men indirekte kendte teorierne om arketyper (Aage Kabell, *Karen Blixen debuterer*, 1968, s. 259) og om myter (Robert Langbaum, *Isak Dinesen's Art. The Gayety of Vision*, 2. udg. 1975, s. 173). Herfra kunne hun meget vel have fået ideen til den mærkelige lille Jens' opvækst; men idet hun omplantede den til København i midten af det 19. årh. fik myten nyt liv, et topos blev til kunst.

Også det 20. årh. har altså sin topik hvortil ikke mindst psykoanalysen har bidraget.²¹ Lad os vende tilbage til middelalderen og afrunde gennemgangen af toposforskningen med en henvisning til et meget frugtbart felt for sådanne studier, nemlig prologerne til højmiddelalderens krøniker.²² Der fandtes udførlige anvisninger på hvilke emner der kunne spilles på i de retoriske lærebøger: profanhistorie contra opbyggelseshistorie, oldtidens bedrifter i forhold til nutiden, autors uværdighed, opbyggiverens pligt til at forsvare værket mod misundelige angreb, etc. Hertil kom de forbilleder man valgte, eller set i forskningens perspektiv: genrens særlige topik. For nationalhistoriens vedkommende var det især pligten over for fædrelandet, kongeslægten og folket, den hjemlige sagnskat, lokale stednavnes oprindelse; endelig afspejledes det allernærmeste miljø i den udformning topikken fik i det enkelte værks fortale.

Således møder man i *Gesta Danorum Saxos* overordentlige belæsthed og dannelse i den fuldstændige beherskelse af sin tids retorik, hvor Valerius Maximus' eksempelsamling afgav de fleste eksempler; man genkender genren »origo gentis« i valget af Beda som forbillede når Saxo i første bog hævder at verdslig historieskrivning kan virke lige så opbyggeligt som gudelige skrifter; man kommer Saxo endnu nærmere ind på livet ved at se hvor tæt han lægger sig op ad Adam af Bremens ærkebispkrønike bl. a. ved at kalde sig den ringeste i Absalons følge, og vi er i centrum af Saxos miljø når vi sammenligner Sven Aggesøns prolog med *Gesta Danorum*: disse to lærde herrer, hvadenten de var klerke eller hirdmænd, havde så meget fælles at de kunne diskutere så fundamentale problemer som hvorvidt det overhovedet var muligt at skrive en sammenhængende Danmarkshistorie.

Curtius' »Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter« har først og sidst det mål at holde filologiens fane højt. Ikke mindre ambitiøst er et andet værk der også udkom lige efter krigen, Erich Auerbachs »Mimesis«, så uprætentiøst det ved første øjekast tager sig ud.²³ Titlen er det græske ord for efterligning; den

²¹ Antologien *Toposforschung*, ed. Max L. Baeumer. *Wege der Forschung* CCCXCV, Darmstadt 1973.

²² Gertrud Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbrieve mittelalterlichen Geschichtsschreiber bis zum Ende des XII Jhts.* *Archiv für Diplomatik* IV-VI, Köln 1958-60; H. Beumann, *Topos und Gedankengefüge bei Einhard* (anm. af Curtius). *Ideengeschichtliche Studien zu Einhard und anderen Geschichtsschreibern des frühen Mittelalters*, Darmstadt 1962.

betegner Platons ret nedladende vurdering af kunsten som en dårlig efterligning af det virkelige livs personer og scenerier, og navnet bruges til at angive bogens indhold: realismen i den europæiske litteratur belyst af de skiftende tider. Værket er skrevet i Istanbul under krigen uden adgang til et fagbibliotek af de dimensioner emnet egentlig krævede; kun hvad forfatteren i løbet af sit liv havde tilegnet sig og kunne komme i tanker om ved tekstlæsningen stod til hans rådighed. Derfor anlagde han sit arbejde som en række tekstfortolkninger der hver for sig repræsenterede en bestemt periode og tilsammen nåede fra Homer til Virginia Woolf. I hele sin sprogform har Auerbach formået at fremhæve de passager, de sætninger og ord der giver meningen udtryk. Med mening forstås altid værkets totale virkelighed med en vis forkærlighed for de sociologiske forhold, sådan at forskellen mellem epokerne, den historiske forandring træder klart frem. I vor sammenhæng er det vigtigt at Auerbach har et skarpt blik for de forskellige tiders historieskrivning.

I indledningen til bogen »Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter«²⁴ har Auerbach redegjort for sin metode og formålet med sit arbejde. Fra sine studier i Giambattista Vicos »Scienza nuova« (1744) har han hentet sin grundfæstede tillid til at det ene menneske spontant kan forstå det andet. Denne overbevisning har de sidste to århundreders videreudvikling og differentiering af erkendelsesteorien på ingen måde ødelagt, og den betyder for historievitenskaben at vor viden om et fortidigt fænomen fuldstændig afhænger af hvor godt vi kan leve os ind i den tid og de omstændigheder der oplevede fænomenets opståen. Til de forskellige perioders virkelighedsopfattelse frembyder ikke mindst historiografien glimrende eksempler: Tacitus, Ammianus Marcellinus og Gregor af Tours er blandt de forfattere Mimesis behandler.

Til den gamle diskussion om forholdet mellem historieskrivning og historieforskning bidrager Auerbach tankevækkende: historie har en eksakt side såvist som der findes en almindelig anerkendt teknik for fremskaffelse af materialet, vurdering af overleveringen, den helt elementære tolkning og sammenligning mellem vidnesbyrdene, men det kan snarere kaldes lærdom end videnskab. Og kommer vi til udvælgelsen, til den egentlige fortolkning, vurdering af hvad der er vigtigst i sammenhængen, hvad der skal fremhæves og hvordan det skal fremstilles, ja, så findes der ingen regler der gælder for alle — historie er en kunst der arbejder med lærd materiale.

Specielt til forståelse af middelalderlig tankegang har Auerbach henvist til den såkaldte figuraltolkning; i afhandlingen »Figura« (1938) har han nærmere gjort rede for teorien.²⁵ Først følger han ordets betydningsudvikling fra Varro og Ci-

²⁴ Erich Auerbach, *Mimesis*, 1. udg. Bern 1946. Dansk oversættelse i uddrag af Helge Hultberg, 1965.

²⁴ E. Auerbach, *Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter*. Bern 1958. Se endv. Torben Damsholt, *Teologi, filosofi og historie hos Vico*. Tidehverv 1977.

²⁵ Samme, *Figura*. *Archivum romanicum* 22, 1939; genoptrykt i *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*, Bern und München 1967. Endvidere: *Typologische Motive in der mittelalterlichen Literatur. Schriften und Vorträge des Petrarca-Institutes*, Köln 1953.

cero hvor det bruges ret løst om skema, model og type, til Quintilian der giver begrebet en bestemt plads i retorikken om talemåder der afviger fra den almindelige. For kirkefædre kom figura til at spille en vigtig rolle idet især Tertullian brugte det om realprofetien: figura har ikke alene sin egen historiske virkelighed, men forkynder også en fremtidig begivenhed, den senere opfylder den første. Til Quintilians opfattelse af ordet som en speciel formulering kom således en ny kristelig forestilling, baseret på forholdet mellem Det gamle og Det nye testamente. Kærnestedet er Paulus' 1. brev til Korintierne kap. 10; heri formaner menigheden i Korinth til at læse om israelitternes oplevelser og fristelser under vandringerne i ørkenen som et advarende eksempel: pas på at I ikke falder som de, nu da tidernes ende er nær. I Augustins udlægning får dette sted – og den hellige skrift i almindelighed – fire former for betydning: den analogiske og evige, den bogstavelige og historiske, den figurale og realprofetiske – i GT den tilhyllede, i NT den åbenbarede sandhed – og endelig den moralske og belærende. Det græske forlæg for Vulgata har ordet *typos* for figura. Varros og Ciceros opfattelse ligger altså bag bibellatinen, men begrebet har fået et indhold, der hører hjemme i en helt ny tankeverden: det er ikke en hvilken som helst type eller figur, men en figura, der både rummer den oprindelige begivenhed med dens forvarsel og den senere opfyldelse; tilsammen er denne figuraltas lig med sandheden. Har man den rigtige åndelige forståelse, *intellectus spiritualis*, kender man menneskeheds historie og ved hvor man selv og ens egen tid befinder sig i frelsesplanen.

Auerbach vender flere gange tilbage til, at man bør skelne mellem allegori og figuraltydningen; den første dækker begreber såsom dyder, institutioner og de mest elementære almenforestillinger (freden, fædrelandet) og er ikke specielt kristelige, men hørte med til den kulturelle arv fra antikken. Figuraltolkningen er derimod fast forbundet med kirkens historiesyn, og den fulgte med da Bibelhistorien og verdenshistorien blev sammenfattet af Euseb og ført videre ned i tiden som universalhistorie.

Dante forestiller sig i Den Guddommelige Komedie, hvordan historien endelig afsluttes og hver person og begivenhed har fået sin dom: skøgen Rahab der hængte et rødt reb ud af sit vindue på Jerikos mur, hvorved Josuas spioner kunne slippe ud, og sikre sejren over byen mod til gengæld at skåne hende selv og hendes familie er en præfiguration af, hvordan Jesus fører folket ud af syndens ørken og ind i det forjættede land, hvor kun kirken (Rahab!) redder livet – det røde reb er Jesu frelsende blod. – Et andet eksempel, der ikke stammer fra GT, men har lige så dybtgående virkninger: den fred, som Augustus sikrede for hele romerriget, hang nøje sammen med Kristi fødsel; monarkiet fik derved en særlig legitimitet som ordner af verdslige anliggender – Dante stod på kejserens side i den store strid mellem regnum og sacerdotium. På den anden side skulle herskeren tage hensyn til andre menneskers frihed; derfor blev den yngre Cato der hele sit liv bekæmpede tyranniet og endte med at tage sit liv da Cæsars eneherredømme var sikret, den der tog imod Dante og Vergil ved indgangen til skærsilden – under evighedens synsvinkel repræsenterer Cato den udødelige sjæls frie vilje.

Som specialist i Den guddommelige komedie har Auerbach ikke så tit anledning til at bevæge sig uden for Italiens historie i sin udnyttelse af figuraltolkningen, men en af hans elever har vist at den figurale eller typologiske metode er lige så givende for andre egne i den middelalderlige idéhistorie, nemlig amerikaneren Robert W. Hanning der har studeret angelsaksernes erobring af Britannien som det fremtræder i de ældste historieværker: Gildas, Beda, »Nennius« og Geoffrey of Monmouth. Antagelsen af kristendommen er i Englands historie det store vendepunkt, der typologisk svarer til Kristi fødsel i verdenshistorien.²⁶ Og vi kan tilføje: ikke alene betydningen af trosskiftet, men også diskussionen om sjælens frelse som baggrund for omvendelsen gik fra England til Island og Norge;²⁷ fra både Beda og de norrøne historikere hentede Saxo sin version af det tilsvarende emne da han i 8. bog lader kong Gorm sende Thorkil på ekspedition til Udgård for at spørge selve Loke hvad der skete med menneskets sjæl efter døden, og han dør af sorg over at Udgård-Loke ligger lænket og hører derfor ikke det gode budskab, som Thorkil havde at bringe.

Den universalhistorie som Auerbach er stødt på i sine Dantestudier, og som han har givet et så vigtigt bidrag til at forstå med figuraltolkningen, kan således påvises i andre værker i den middelalderlige historiografi. Den er et overbegreb i forhold til teorien om de to stater, civitas Dei og civitas mundi, og nogle af de mest interessante krøniker som Saxos tager parti for monarkiet, omend de respekterer kirkens uafhængighed. Herom mere siden; foreløbig skal et tredje forfatter-skab af metodisk interesse kort berøres. Hvor Curtius dyrkede de store linier, kontinuiteten og det fælleseuropæiske i den middelalderlige litteratur, søgte Auerbach forandringen, det hvori forskellen mellem epoker og kulturer består. For Erich Köhler er det dynamikken det drejer sig om, det der fremkalder forandringen.

I en samling af handlinger med den herlige titel »Esprit und arkadische Freiheit« har Köhler gjort rede for mulighederne for en historisk-sociologisk litteraturløstolkning.²⁸ Han tager her afstand fra den opfattelse at et kunstværk kan forstås uafhængigt af omverdenen og hævder at det er angsten for at få deres eget værdihierarki afsløret der har fået forskerne til at undgå den sociologiske betragtningsmåde. Samtidig betoner han at man i litteraturforskningen ikke kan nøjes med forfatterens klassetilørsforhold: det er hele samfundet og de mange forskellige interesser der brydes i det, ligesom det er hele værket som sluttet enhed, der bør være studiets genstand. Hvor Auerbach valgte karakteristiske tekststeder ud til nærlæsning, bliver for Köhler kompositionen det afgørende — i og for sig ikke nogen afgørende forskel, sålidt som Auerbach ville have behøvet at tage afstand fra Köhlers påstand at geniet kun er summen af tidens muligheder, et åndeligt spejl for samfundstilstanden. Måske ville Auerbach have meldt fra hvis han havde

²⁶ Robert W. Hanning, *The Vision of History in Early Britain*, 1967; jf. min anm. HT 12. r. IV, 1969-70, s. 308-13.

²⁷ Dag Strömback, *The Conversion of Iceland. A Survey*. Tr. Peter Foote. London 1975, s. 106; jf. Magnus Stefansson's indgående anmeldelse i *Kyrkohistoriskt Arsskrift* 1977.

²⁸ Erich Köhler, *Esprit und arkadische Freiheit. Aufsätze aus der Welt der Romania*. Bonn 1966.

mødt Köhlers konklusion: først ved de store vendepunkter i historien bryder impulserne fra underbygningen igennem og bliver tydelige i nye stilarter og genrer, et nyt verdens- og menneskebillede dannes. Det er revolutionsteorien der holder sit indtog i litteraturhistorien.

Köhler har forfulgt sin idé, forholdet mellem *esprit*, digterens geni, og den arkadiske frihed, d.v.s. den individuelle selvudfoldelse uden hensyn til det øvrige samfund, gennem fire epoker: højmiddelalderen på vej til stændersamfundet, enevældens fremkomst i det 17. årh., baggrunden for den franske revolution og endelig kapitalismens storhedstid i slutningen af det 19. årh.

Den høviske roman fra årtierne omkring 1200 er et udtryk for tidens ideal på et tidspunkt da ridderskabet fra at være en »*classe de fait*« blev til en »*classe de droit*«, adelen i stændersamfundet. Med kongemagten og hoffet som mønster for den rette indretning af det menneskelige samvær indgik riddernes bedrifter, »*aventures*« som en forpligtelse, og fyrsterne foranstaltede *tourneries* for at give nye folk chance for at gøre karriere, men den fuldstændige »høviske« tilværelses former hørte hjemme i digtningens verden, dér hvor kong Arthur og hans riddere samledes om det runde bord. Den økonomiske basis for dette samfund har Köhler behandlet i en berømt afhandling som jeg om et øjeblik skal vende tilbage til, men det høviske ideal, »*le honnête homme*« eller »*gentleman*«, har etiske kvaliteter der aldrig siden helt er opgivet.

Efter de store religionskrige i det 16. årh. sukkede man så dybt efter fred at man selv i hyrderomanen kun drømte om det Arkadien som var »*die Freiheit der dekreterierten Ordnung*« som man finder det i Honoré D'Urfé, »*Astrée*«. Mennesket stod atter i syndefaldets tegn, og loven holdt sit indtog i hyrdernes verden. Stændersamfundet gik under for individets lykkejagt og fatalitetstro. »*Manon Lescaut*« illustrerer blændende hvordan alle menneskelige relationer blev et spørgsmål om penge, kærligheden blev til en vare.

Endelig beror det moderne industrisamfund på ydelsesprincippet. »*Madame Bovary*« er en historie om synd og straf som hovedpersonerne intet kan stille op overfor – det er skæbnens fejl når Emma tvinger sin stakkels mand til at specialisere sig i klumpfods-operationer som han ikke har tilstrækkelige forudsætninger for; hendes egen moralske opløsning er en logisk følge af at både hun og manden i overensstemmelse med udviklingen har overskredet de naturlige grænser. Det er lykkedes Flaubert at skrive sin roman så den opfattes som en tro gengivelse af virkelighedens tilfældighed, og så viser det sig ved et nøjere eftersyn at effekten kun er opnået gennem et omhyggeligt udvalg af situationer og personer; en nøje gennemtænkt komposition danner en akse omkring klumpfods-operationen. Som Flaubert har skrevet i et brev: »*le roman . . . doit procéder par généralités et être plus logique que le hasard des choses.*«

Når man holder sig til den alment accepterede historie-sociologi er Köhlers litteraturhistorie interessant og for den almindelige læser som undertegnede overraskende. Vanskeligere er det uden videre at gå med til alle enkeltheder i hans udredning af hvad der skete da det høviske ideal blev til.

I en afhandling om »*Die Rolle des niederen Rittertums bei der Entstehung der Troubadourlyrik*«²⁹ har Köhler søgt nærmere at bestemme det økonomisk-soziale

²⁹ Ovennævnte afhandling er først trykt i *Cahiers de civilisation médiévale* vii, 1964, siden i *Esprit und arkadische Freiheit*.

grundlag for denne genre. Han mener at finde det i troubadourernes behov for gaver, enten helt materielle i form af len eller penge eller i æresbevisninger der sikrede deres ophold ved fyrstehoffet. Her havde husfruen det afgørende ord, og besyngelsen af »domna« gav deres lyrik dens særlige kolorit. »L'amour lointain«, kærligheden til den ophøjede og uopnåelige husfrue inspirerede troubadourer til at kappes om tilbedelsen, og damen valgte den der overgik de andre i digtning og våbendyst som sin særlige ridder; på denne måde virkede hele samværet ved hoffet løftende og opdragende. Köhler hævder nu at det ikke alene var i lavadelens — d.v.s. sangernes — interesse at gøre karriere ved hjælp af deres kunst, men også i det højadelige herskabs, idet det derved sikrede sig et følge af tapre riddere der var parat til at gå i døden for herren og fruene og i fredstid gav deres hof prestige.

Som man forstår arbejder Köhler her med klassekamp, og afhandlingen bør vurderes ud fra marxistisk teoridannelse. Det betyder ikke så meget at den både i enkeltheder og i resultat skiller sig ud fra andre revolutionsteorier, først og fremmest ved at »undertrykkerne« ikke skaffes af vejen men befæstes i deres position samtidig med at nye samfundslag kommer til magten. Nej, det betænkelige ved Köhlers opfattelse her er at den er empirisk for svagt underbygget. Det økonomiske grundlag for den politiske magt bestod både af fyrstens private gods og de ressourcer han kunne råde over gennem sine mænd og hvad de hver for sig ejede af gods. At se lavadelen som en hær af glade arbejdere hvis produktion bestod i »aventure« og »minnesang«, det forudsætter et meget tættere sammenvævet tæppe af økonomiske interesser end man nogen sinde har kendt før industrialiseringen satte igennem i 18—19. årh. Den største vanskelighed for Köhlers teori er dog at den første troubadour der kendes er hertug Vilhelm af Aquitanien, greve af Poitiers, altså alt andet end lavadelig. Dette slår Köhler hen med at det skyldes overleveringens tilfældighed. I en senere afhandling har han dog givet en bedre løsning på dette problem, nemlig den sydfranske adels særlige situation.³⁰

Rolandskvadet anses nu for at være digtet i slutningen af det 11. årh. på et tidspunkt da den franske kongemagt stod svagt. Storrassallerne sad inde med magten, men netop fordi de var mange måtte de træffe alle beslutninger efter fælles råd. I første omgang lykkes det den sydfranske Ganelon at få vedtaget en forhandling med den mauriske fjende, hedder det i digtet, men Ganelons fjender gennemfører at han selv skal forestå den farlige sendefærd. Som hævn begår han forræderi, og samtidig sikrer han sig at hans dødsfjende og Karl den Stores yndling, Roland, skal dække tilbagetoget. For sent lader Roland sit horn lyde, og hele bagtroppen bukker under. Men som en klar konsekvens af forfatningen må Ganelon forsvare sin ære i tvekamp med Rolands ven og lider nederlag; forræderens død er en gudsdom der udpeger den skyldige i blodbadet. Vi møder her Köhlers litteratursociologiske metode når den er bedst. Netop overgangen fra den rent feudale samfundsorganisation til en stadig stærkere central kongemagt — i Rolandskvadet støttes kong Karl af de nærmest boende baroner, medens de syd- og vestfranskes loyalitet betvivles — forklarer hvorfor hertug

³⁰ E. Köhler, »Conseils des barons« und »Jugements des barons«. Epische Fatalität und Feudalrecht im altfranzösischen Rolandslied. Sitzungsberichten der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Kl. Jahrg. 1968.

Vilhelm i sine digte og de senere troubadourer efter ham så stærkt fremhævede den enkeltes ret over for helheden, centralmagten.

Endelig har Erich Köhler også beskæftiget sig med den betydning som den dialektiske metode havde for den »prise de conscience« som den her beskrevne samfundsforandring indebar. Dialektikken blev dyrket i den gryende skolastik. Ligeså længe man havde kendt organiseret skolegang havde man gjort meget ud af at opløse begreberne i deres forskellige bestanddele, men i årene omkring 1100 begyndte man at lade en ny faktor gøre sig gældende; man nøjedes ikke med at skelne, men søgte overordnede begreber der rummede begge de modsætninger det oprindelige begreb kunne opdeles i. Hertil krævedes fornuft, ratio, en rent menneskelig egenskab hvis forhold til de dogmatiske sandheder inden længe kom på prøve. Det var ikke blot Abélard der kaldte sit værk »Sic et Non«; troubadourerne sang også om »oc e no« — »ratio« måtte træffe afgørelsen, der aldrig blev den endelige. På den måde kom »auctoritas« i fare. Tankegangen optræder i skolernes »altercationes«, i historieskrivningen og i poesien hvor stridsdigte var en yndet genre. Rangstridsdigtet er, som det er sagt af Huizinga i »Homo ludens«, en af menneskeåndens fornemste slagmarker: duellen kræver ikke mindre når den udkæmpes i ord end med våben, spillets regler må nøje følges, og dommerens afgørelse bør være inappellabel.²¹

Hvad dette betyder for det 12. årh.s åndsliv, for ridderskabet og det høviske ideal, skal vi siden vende tilbage til. Foreløbig gør vi status over de nye angrebsvinkler, samtidig med at vi minder om et af middelalderens oftest citerede loci communes: vi er kun dværge på skuldrene af kæmper; ser vi længere end dem, skyldes det de gamles højde ikke vor. Også i den sidste fjerdedel af det 20. årh. er kildekritikken et uomgængeligt udgangspunkt i arbejdet med historisk materiale. Afhængighedsanalysen må vi drive på samme måde som de forrige generationer; umiddelbart kan kun bimomenter og baggrund aftegne virkeligheden. Men vil vi ned under overfladen, lære miljøets fælles tankegods og de middelalderlige forfatteres personlige ideer — og hvis vi ønsker at overbevise andre om rigtigheden af vore iagttagelser — må vi anvende de metoder som litteraturforskningen og sociologien har stillet til vor rådighed.

Virkeligheden som den fremgår af den middelalderlige historieskrivning

De økonomiske rammer der afgrænsede ikke alene den politiske men også den kulturelle udfoldelse er ved første øjekast helt forsømt af middelalderens krønikeskrivere. Det skyldes at hovedgrundlaget for den materielle tilværelse, landbruget, for en stor del var unddraget menneskelig indflydelse. Men når hele den gruppe af værker der indledes af Bedas Anglerhistorie begynder med en skildring af landet og dets klima udpeger de ernæringsforholdene som historiens selvfølgelige udgangspunkt. Paulus Diaconus lader longobardernes udvandring fra Skandinavien forklare med misvækst i hjemlandet; Saxo fremhæver ikke blot vort fædrelands frugtbare jord, men også den rigdom der kan fiskes op af Limfjorden og Øre-

²¹ Samme, Zur Entstehung der altprovenzalischen Streitgedichts. Zeitschrift für romanische Philologie 75, 1959.

sund.³² Alt dette er en del af naturen, menneskene må indrette sig efter den, men visse konsekvenser der dengang var for oplagte til at nogen bemærkede dem, bør i vore dage udtrykkelig fremhæves: landbruget var hovederhvervet, bonden og hans medhjælper, deriblandt hans familie, udgjorde folket, og begge køn såvel som alle aldre bidrog til livets opretholdelse.

Et andet spørgsmål er jordens fordeling; her er det vigtigt at skelne mellem ejendomsforholdene og mulighederne for stordrift i de subtropiske egne omkring Middelhavet og de økologiske betingelser i den tempererede zone. I de sidstnævnte egne var landskabet til højmiddelalderen præget af de store løvfældende skove, der nok kunne udnyttes fordelagtigt i landbruget, men krævede effektiv organisation for at større rydninger kunne foretages. En vigtig side af Europas økonomiske historie i tidlig middelalder hører sammen med et voksende samarbejde, som oftest styret af kongemagt og i anden omgang af kirken. I sin sakserkronike taler Widukind om militærkolonier som Otto I i midten af 10. årh. anlagde til sikring af grænsen til slaverne hvorved store skovstrækninger blev ryddet.³³ Omkring 1200 hævder Saxo at de danske skove stadig vidner om at dér hvor de nu står var der i gamle dage frugtbare marker;³⁴ dette bekræftes af moderne skovhistorie samtidig med at understrege at den gentagne vekslen mellem skov og ager endelig i 12. og 13. årh. var afløst af en fortsat tilbagegang for skoven.

Medens egentlig stordrift af jorden først kendes på klostergodserne i højmiddelalderen og ikke forekommer i den verdslige godsdrift før senmiddelalderen, er samlingen af mange gårdbrug på én hånd kendt i ældre perioder. I de nordiske lande betød ejendomsretten imidlertid mindre end brugsretten når det gjaldt deltagelse i det offentlige liv. Skellet gik ikke mellem store og små bønder, men mellem dem der deltog i det politiske spil og dem der ikke gjorde det. Denne »forfatning« kendes langt tilbage i tiden, også før den egentlige feudalisme sætter ind.³⁵ Grundformen består af at nogle mænd samler sig om en anfører til hvem de står i gensidigt troskabsforhold, og den kendes fra hele Europa og er skildret i Tacitus' *Germania* fra 98 e. Kr. og helt ned til det norske *Kongespejl* fra det 13. årh. Forholdet mellem parterne blev udtrykt ved udveksling af gaver; oftest hører man om fyrsternes gavmildhed, men det bør ikke glemmes at også »manden« gav gaver — en af de prægtigste var guldsko til en hest som Knud Lavard, ifølge Saxo, betænkte den tyske kejser med. Når sådanne ydelser havde så stor betydning for det politiske liv, blev handelen med luksusvarer af stor interesse. Sandsynligvis går denne form for politisk økonomi tilbage til i hvert fald bronzealderen; men en fuldstændig organisation af handelen — med faste ruter, bestemte mødesteder der udviklede sig til markedspladser, og behov for beskyttelse mod

³² Widukind, *Res Saxonum Gestae*, I, 35, et af centralstederne for diskussionen om de sårum I, 1. *Saxonis Gesta Danorum*, Præfatio.

³³ Widukind, *Res Saxonum Gestae*, I, 35. Et af centralstederne for diskussionen om de såkaldte »Königsfreie«. Om dette se Anne K. G. Kristensen, *Danelaw Institutions and Danish Society in the Viking Age*. *Mediaeval Scandinavia* 8, 1975.

³⁴ GD Saxo, VIII, xii.

³⁵ Marc Bloch, *La société féodale* I, Paris 1949, s. 223; Walter Schlesinger, *Die Entstehung der Landesherrschaft*. 2. udg. Darmstadt 1969.

røvere der førte til kongers og andre bygherrers greb om det politiske liv — dukkede først op i tidlig vikingetid og kulminerede i 12. årh.

En række træk i denne udvikling genspejler sig i tidens litteratur, ikke mindst historieskrivningen. Vort kendskab til udvekslingen af luksusvarer skriver sig i stort omfang fra »berettende kilder« såsom annaler, helgenvitae, islandske sagaer og 1001 nats eventyr. Købmændene der formidlede varebyttet var også genstand for interesse. I Middelhavslandene kendte man handlende af mange nationer; byzantinerne blev forsynet af købmandskaravaner fra hele den kendte verden. I tolkningen af de vesteuropæiske årbøger strides man om hvilke nationer der førte an i den »merkantile revolution« som man har kaldt den tidlige middelalder: hollændere og tyskere giver friserne æren, belgiere og franskmænd holder på folk fra byerne ved Meuse. En vigtig kilde som Vita Anskarii påkaldes af de fleste som friserteoriens bedste støtte: heroverfor har Aksel E. Christensen gjort opmærksom på at denne levnedsskildring fortæller mere om nordboere på besøg i Dorestad end om frisere i Birka, ja, at selv Slesvig først blev tilgængelig for saksere og frisere da den danske konge i samarbejde med Ansgar havde gjort byen fri for røvere. I de russiske kilder er både indsamlingen af varer, transporten ned ad floderne og afsætningen i Konstantinopel livligt skildret uden at man klart kan skelne mellem handel og det rene røveri.³⁶

Længe efter vikingetiden var det også i de nordiske lande vanskeligt at trække grænsen mellem vikinger og bondekøbmænd. I Kongespejlet er købmandskabet den naturlige udvej for den der har lyst til at udvide sin horisont, opbygge en kapital af den slags der gav indflydelse og således få adgang til magtens centrum, kongens hird; alt dette meddeler »faderen« i dialogen uden mindste afstandtagen.³⁷ Her er det interessant at sammenligne med danske forhold som vi møder dem hos Saxo: købmanden er her genstand for ophøjet foragt fordi han altid søger profit i stedet for at gå på krigstog — tanken må være at demonstrationen af personlig tapperhed nyder større anseelse end at samle sig gods og guld. Konsekvent nærer Saxo ikke høje følelser for bybefolkningen: han kan nok nære medlidenhed når Roskilde bliver overfaldet af Harald Kesje eller andre slyngler, og Vetemans hjemmefærd roses stærkt, men Lunds uafhængighed under det skånske oprør regnes for gemen fejhed. Byernes selvstændighed, et karakteristisk træk i høj- og senmiddelalderen, var et klart antifeudalt træk som kongemagten, også her i Danmark, vidste at benytte sig af.

Et socialt lag der endnu mangler sin endelige karakteristik er ridderskabet.³⁸ I det 9.—11. årh. oplevede man en sideordning mellem gejstlige og verdslige. Det blev udtrykt på forskellig vis såsom en deling af befolkningen i »oratores, agricultores et pugnaiores« hvoraf de sidste havde særlige opgaver som beskyttere af de svage. Skønt hesten langt tilbage i tiden havde haft sin betydning til at hæve

³⁶ I. Skovgaard-Petersen, Oldtid og vikingetid. Gyldendals håndbog i Danmarkshistorie I, 1977, kap. 5.

³⁷ Konungs skuggsjá, ed. L. Holm Olsen, Oslo 1945. Dansk oversættelse af Finnur Jónsson i 1920. Se Wilh. Berges, Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters. 2. udg. 1953.

³⁸ Antologien: Das Rittertum im Mittelalter, ed. Arno Borst. Wege der Forschung CCCIL, 1976, heriblandt arbejder af Georges Duby og Johanna Maria van Winther.

anføreren over hoben medførte kendskabet til stigbøjlen at krigskunsten i særlig grad blev knyttet til rytteriet: fra at være »miles« i almindelighed kom betegnelsen til at dække rytteren: de der kunne stille med hest og udstyr var ikke alene de bedste soldater men også i stand til at yde samfundet særlige tjenester.

Med de kirkelige reformbevægelser fra begyndelsen af 900-tallet fulgte særlige opgaver for »ordo militaris«: beskyttelsen af de svage og kampen mod kirkens fjender. Den hellige Odo af Cluny gav i en levnedsskildring et billede af den ideelle adelsmand der opfyldte sine særlige forpligtelser med samme ydmyghed som munken udviste. Her forenedes nobilitas og militas i tjenesten for Gud og de fattige. Under disse forhold var det ikke umuligt at overskride de sociale grænser, selvom man altid skelnede mellem den ridder der kun førte sin titel som en rang og den der tjente en anden.

I feudalismens blomstringstid indebar verdslig magt fuld rådighed over de undergivne, men ridderne nød særlige privilegier. Den vigtigste grænse gik mellem på den ene side equites/milites, på den anden side rusticani/pedites/villani. På forskellig måde blev skellet uddybet, større og større ceremonier fulgte med ophøjelsen til ridderskabet, ombinding med sværd, fingerring og sporer, samtidig med at hele familien fik ret til at føre sit eget våbenskjold, uanset de store forskelle der var mellem familiernes magt, indflydelse og formue. Alle disse enkeltheder udviklede sig i løbet af det 12. årh. men kulminerede langt senere. Til den første af disse faser, der stod i nær sammenhæng med korstogene, hørte et menneskeligt ideal der lagde stærk vægt på de ridderlige dyder — hertil skal vi siden vende tilbage.

På trods af at de økonomiske og sociale forhold kun berøres sporadisk i den middelalderlige historiografi er det muligt generation efter generation at følge udviklingen i de forskellige egne af Europa. Først kombinationen af bondesamfundet og det frie følge, dernæst det feudale samfund hvor »mandens« ydelse af råd og dåd svarer til bestemte genydelse i form af jord eller faste indtægter til en periode hvor lenet bliver vigtigere end tjenesten i takt med kongemagtens tilbagegang; endelig, fra midten af det 11. årh. med normannerstaten som forbillede, opbygningen af en centraladministration hvor kongen støtter sig på gejstligt uddannede, ofte lavbyrdige embedsmænd med en tilsvarende tilbagegang for storvasallernes indflydelse. Samtidig kunne kongen ved hjælp af privilegier støtte sig på byerne og handelen.

Det der faktisk skete i første halvdel af 1100-tallet var som Marc Bloch har udtrykt det i »La société féodale« en overgang til en ny samfundsordning. I stedet for feudal opløsning hvor kongens person næsten kun var et begreb begyndte kronens indehaver langsomt at udvide sin magt ved hjælp af centraladministrationen og, for Frankrigs vedkommende, de nærmest boende baroner omkring Paris. Man kan godt kalde det en revolution, kun var underbygningen i mindre grad elementært økonomisk end en forskydning af magtstrukturen med en klar »overbygning«: det høviske ideal.

En lignende proces der førte fra et bondesamfund ledet af en feudal overklasse via kongelig centralisering til et stændersamfund kan iagttages i mange lande i årene omkring år 1200. Saxos skildring af det skånske oprør, som den foreliggende afhandling

indledes med, er et glimrende eksempel på denne samfundsomvæltning. Skåningene nægtede først at betale bispetiende, siden de kongelige afgifter som ombudsmændene, hvoraf flere tilhørte samme sjællandske familie som ærkebiskop Absalon, skulle indkræve. Efter flere sammenstød mødtes lægfolket med gejstligheden uden for St. Laurentius-kirken i Lund. Ærkebispensen havde truet med at lyse interdikt over stiftet hvis man ikke ville erlægge den forhadte bispetiende og dette forelagde to af kleresiet. Heroverfor ville bønderne nægte præsterne deres livsophold eller endog jage dem ud af landet hvis de ikke ville forrette deres dont. Men gejstligheden dannede fælles front og erklærede at hverken død eller armød skulle få den til at svigte ærkebiskoppen. Da mange af de gejstlige stammede fra skånske slægter, ville en videre fremturen uvægerligt fremkalde en indre skånsk borgerkrig. Dette indså bønderne og bad Absalon om udsættelse af straffen. – Det der skete ved denne lejlighed var altså at to samfundsgrupper blev sig deres forskellige interesser bevidst, og kongen kunne til sidst standse striden efter at begge parter havde måttet gøre indrømmelser. Dette er den første revolution vi kender til i Danmark!

Hele middelalderen igennem stod hoffet i centrum. Når kongemagten stod stærkt samlede tidens bedste folk om det, i andre perioder dyrkedes det i højere grad som et ideal. Som oftest var det damerne der angav tonen; medens mændene dyrkede brutal tapperhed søgte kirken støtte hos fornemme dannede kvinder der beherskede tidens kultur, undertiden selv både læste og skrev latin i breve, i historieværker som Hrotsvita fra Gandersheim eller i visionær poesi som Hildegard af Bingen, i episke digte som Marie de France's »lays«. Med kundskaben fulgte ofte politisk indflydelse, og aldrig har litteraturen vrimlet med amazoner som i det 12. årh.

Hoffet skulle være et mønster for god optræden; man gjorde meget ud af børneopdragelsen, af bordskikken, af forholdet mellem kønnene. Husfruens rolle var central. Hun var genstand for alles beundring, og jalousie fra ægtemandens side foragtedes lige så dybt som gerrighed. Det var hende der angav tonen og derved påvirkede hele hoffets atmosfære. Betydningen som opdrager af både børn og voksne har givet kvindes kønnet en social rang og funktion i civilisationens historie, siger Köhler. Om den høje vurdering af disse sociale funktioner kan fastholdes når de ikke i særlig grad er det ene køns domæne er et spørgsmål til vort århundrede! Hoffolkene skulle beherske såvel den ydre anstand som den indre retsindighed, det var personer der optrådte med venlighed, beskedenhed og munterhed, viste opmærksomhed for andres behov – og aldrig, måske allermindst da idealet blev udformet, svarede det til virkeligheden. Selv i den første blomstringstid gjorde man det til genstand for satire; genren »les fabliaux« består af temmelig uhøviske skæmtsomme historier og stammer efter de nyeste studier fra samme miljø som den høviske litteratur.³⁹

³⁹ Reto R. Bezzola, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500–1200)*. Bibliothèque de l'école des hautes études, 286 og 313, I 1944, II 1960 og III 1963. Kvindens rolle desuden i E. Köhler, *Troubadours et jalousie. Melanges de langue et de littérature du Moyen Age et de la Renaissance offerts à Jean Frappier I*, 1970. Den nye opfattelse af de skæmtsomme historier er fremsat af Per Nykrog, *Les fabliaux*, København 1957. Det altid pikante problem om kvinders og mænds forskellige erotiske situation har en særlig dimension i det feudale samfund; det er et hovedemne fra det 12. årh. til langt op i tiden, for eksempel i Margareta af Navarras *Heptaméron* (1559), se Hans Schommodan, *Die spät-*

I sin første bog har Erich Köhler behandlet forholdet mellem ideal og virkelighed i den høviske roman fra årene omkring 1200.⁴⁰ Emnet er henlagt til den fjerne keltiske (»breton'ske«) fortid før angelsakserne erobrede England. Scenen er kong Arthurs hof der opfattes som hovedstad for hele Britannien, men alle beslutninger og hele tilværelsen skildres som en feudal livsform til dens yderste konsekvens: kongen er trods sin ædle mandighed uden mulighed for egentlig styring af landet; ridderne om det runde bord har magten, og deres bedrifter udtrykker samfundets ideal, fredens opretholdelse gennem élitens optræden. Det er nu Köhlers tese at denne harmoni ikke kan opretholdes over for de krav som forholdet mellem mand og kvinde stiller om individuel udfoldelse. Troubadourene søgte at forene de to hensyn ved at samle sig om den uopnåelige »domna«, men Tristan-digtningen var direkte anti-høvisk: den enkeltes drift og helhedens mål står i en uovervindelig modsætning til hinanden. Den nordfranske epiker Chrestien de Troyes imødegik Tristan-digtningen ved at behandle trekant-problemet med modsat fortegn, men fandt i sin egen behandling deraf så mange uløste spørgsmål at det inspirerede ham til de følgende værker. Her søgte han i stadig højere grad en løsning ved at gøre det høviske »aventure«, der altid endte med heltens tilbagevenden og genoptagelse ved hoffet, til en »queste«, en eftersøgning af et symbol på det højeste gode, den hellige Gral. Kun ganske få riddere nåede det endelige mål; ridderskabet havde herved fået en førerstilling på det åndelige område og blev en selvstændig eksponent for kristendommens opgave her på jorden.

Franske og tyske digtere fortsatte Chrestiens' tankegang, og fandt i værket *Morte d'Artu* den logiske afslutning af den høviske litteraturs periode: når man ikke længere stræbte efter, men havde fundet den endelige sandhed, var en idéhistorisk epoke forbi. Nye samfundsproblemer krævede nye løsninger.

Middelalderlig historieskrivning stod næsten altid i en politisk sags tjeneste, enten ved at forsvare tidligere handlinger eller på grundlag af fortidens erfaringer at plædere for en bestemt beslutning. Mere alment søgte forfatterne at opelske dyder og advare mod laster, ikke mere objektivt end i de teoretiske tekster, f. eks. de såkaldte fyrstespejl, men med den støtte som resultatet af fortidens politik kunne henvise til.

En heftig strid om hvorvidt man ligefrem kan tale om et ridderligt system af dyder har raset fra 1918 og fortsætter stadig. De førende kombattanter har været germanisten Gustav Ehrismann og romanisten Ernst Robert Curtius. Den første hævdede at man i middelalderen skelnede mellem de tre guddommelige dyder, tro, håb og kærlighed og de verdslige kardinaldyder, prudentia, fortitudo, justitia og temperantia der stammede fra antikken med Cicero som den førende talsmand; de skiftende tider havde ført ændringer og modifikationer med sig således at til eksempel Walther von der Vogelweide samlede sin erfaring i tre hovedord: gotes hulde (den guddommelige nåde), ere (menneskelig godhed og anseelse) og guot (jordisk lykke). Herimod påstod Curtius at der ikke på noget tidspunkt var tale om et system, i hvert fald ikke før etikken under Aristoteles-påvirkningen i midten af det 13. årh. havde nået sit mid-

feudale Novelle bei Margarete von Navarra. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Frankfurt/M. Bd. XIV: 4, 1977.

⁴⁰ E. Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik*, 1. udg. 1956, genudg. Tübingen 1970, s. 2. Førstemanden i studiet af den høviske litteratur er Jean Frappier siden disputatsen: *Etudes sur La Mort le Roi Artu*, Paris 1936 (ny udg. 1961).

delalderlige højdepunkt, og da var riddervæsenet ophørt med at indtage den førende rolle i samfundet.

Den senere forskning har stort set taget Curtius' standpunkt, men samtidig fremhævet at skønt alle disse dyder gik tilbage til oldtiden stod de på ingen måde i modsætning til kirkens lære. Det karakteristiske ved dem var at de var *socialis*; i en tid da rå brutalitet hørte til dagens orden var det nødvendigt at dyrke klogskab – konsekvensen af ens handlinger – tapperhed – at påtage sig opgaver uden for det sædvanlige – retfærdighed – i forhold til de overordnede menneskelige bånd – og mådehold – selvbeherskelse og tilbageholdenhed. Tilsammen kunne de sikre ridderens bedste egenskaber: loyalitet, menneskekærlighed og venlig opmærksomhed over for både kvinder og mænd.⁴¹

Blandt de tekster der forkyndte disse egenskaber var Alcuins brev til Karl den Stores svigersøn, Wido, »De virtutibus et vitiis«.⁴² Af de første står sapientia i spidsen efterfulgt af fides, charitas og spes, medens superbia er den værste blandt lasterne. I det 12. årh. nød »Moralium Dogma Philosophorum« stor anseelse; forfatteren regnes for enten at være Guillelmus de Conches eller Gualterus de Castillon, begge fra det 12. årh., og skriftet kendes ikke alene i adskillige afskrifter fra den følgende tid men også i oversættelser til bl. a. islandsk.⁴³

Skoleundervisningen er en vigtig forklaring på lighederne mellem de europæiske landes morallære og hele åndsliv i middelalderen.⁴⁴ Etikken indgik i de retoriske øvelser i trivium, første afsnit af den egentlige skoleuddannelse. Både i grammatik og i dialektik eller logik brugte man citater fra klassiske forfattere – kun disse og kirkefædrene ansås for autoriteter. Grundbogen var – efter Donat og Priscian – Valerius Maximus. Her har vi måske forklaringen på de mange ligheder mellem Saxos stil og denne romerske samling af retoriske eksempler – måske også på at Saxo i en af de første omtaler af ham, i Den sjællandske krønike, prydes med tilnavnet Grammaticus. Det er dog ret usandsynligt at den højere skole allerede omkring år 1200 skulle have fundet indpas i Danmark. Endnu Absalons fætter sønner, Andreas og Peder Sunesøn måtte drage til udlandet for at studere,⁴⁵ og når Saxo lader Sven Norbølge, der sluttede sine dage som biskop i

⁴¹ Ritterliches Tugendsystem, ed. Günter Eifler. Wege der Forschung LVI, Darmstadt 1970.

⁴² Alcuini Epistolae. Migne, PL 101, sp. 613. Nørrøn oversættelse fra det 13. årh. af Alcuin, De virtutibus et vitiis, ed. Ole Widding. Ed. Arnemagn. A, iv, 1960.

⁴³ Artiklen Senna af Anne Holtmark, Kulturhist. leksikon for nord. Middelalder XV, Kbh. 1970.

⁴⁴ Vi mangler et sidestykke til H.-I. Marrou, Histoire de l'éducation dans l'antiquité, 1948. De ydre forhold er dog behandlet i G. Paré, A. Brunnet et P. Tremblay, La renaissance du xiie siècle. Les écoles et l'enseignement. Paris et Ottawa 1933 samt af Philippe Delhaye, L'organisation scolaire du xiie siècle. Traditio 5, 1947. Den vigtige Chartres-skole er undersøgt i et utrykt speciale af Margareta Fredborg, Undervisningen i Chartres-skolen i første halvdel af 12. årh., Kbh. 1970. Om græsk-undervisning se Bernhard Bischoff, Das griechische Element in der abendländischen Bildung des Mittelalters. Byzantinische Zeitschrift 44, 1951. I Erich Jacobsens disputats, Translation, a Traditional Craft. Classica et Mediaevalia, Dissertationes, 1958, findes en gennemgang af hovedtrækkene i den middelalderlige skole og en inspirerende udnyttelse af teorien til forståelse af Marlowes forhold til Ovid.

⁴⁵ H. Orlík, Absalon I, Kbh. 1908, s. 19–50. Flere breve fra Stefan af Tournai til Absalon og Peder Sunesøn er optaget i Dipl. Dan. 1. rk. 3. bd. I, Kbh. 1976.

Roskilde, supplere de store evner naturen havde udstyret ham med ved et udenlandsophold for at lære grammatik (*vocabulorum vim*), dialektik (*summa quæque rationis elementa animi docilitate percepit*), og retorik (*facundiam suam ingenii exercitatione politiore effecit*) så er det sandsynligvis ikke situationen på Svens tid men på Saxos egen der afspejler sig.⁴⁶

Nordfrankrig indtog en central plads i middelalderens skolevæsen. Det var en følge af Karl den Stores reformer der også skolemæssigt ønskede at hævde en »norma rectitudinis«. Kirkesang, læsekyndighed, udveksling og afskrivning af tekster nød kongelig bevågenhed, også hos Karls efterfølgere. Princippet for undervisningen var at gå fra den praktiske sprogfærdighed i latin for til sidst at nå til kundskab i fysiske og åndelige discipliner. I lighed med den antikke uddannelse indgik etikken fra først til sidst, men for så vidt som veltalenhedens grundlag burde være visdom, evnen til at skelne mellem ondt og godt, blev retorikken først og fremmest en skoling i menneskekundskab og moral.

Skønt vort kendskab til det 12. årh.s undervisning udelukkende peger på Nordfrankrig og især Paris, beror det dog ikke alene på vestfranske kilder, men både på tyske, polske og i ikke ringe omfang nordiske. Størst viden er dog at hente hos tidens berømteste humanist, Thomas af Becketts sekretær og pavestolens historiskriver, John of Salisbury, hvis værk »*Metalogicon*« er en guldgrube for studiet af højmiddelalderens undervisning.⁴⁷

Fælles for al middelalderlig idéhistorie var en skoling baseret på de hellige skrifter. Det forudsatte igen kendskab til latin — græsk og hebraisk dyrkedes kun af ganske få — og til de syv artes der lagde grunden til fortolkningen og forståelsen af kirkens lære. Et af de store stridspunkter var den betydning man burde tillægge læsningen af de klassiske forfattere i forhold til de rent systematiske discipliner.⁴⁸ I det lange løb blev det de sidstnævnte med deres fagterminologi der sejrede. Navnlig logikken eller dialektikken havde mange tilhængere. Den berømte Pierre Abélard gav den dens første blomstring og fra midten af det 12. årh. dominerede den fuldstændig i Paris. John of Salisbury studerede selv i byen i 1130'erne og var meget imponeret af Abélard og hans elever, men da John 10 år senere, efter at have fordybet sig i andre discipliner, vendte tilbage til sit gamle lærdomssæde konstaterede han at det var de samme emner og til dels de samme studenter han dér mødte. Så værdifuld som træning i skarpsindig begrebsordning, så mager og gold forekom dialektikken ham med de evindelige disputationer når den ikke blev dyrket i sammenhæng med andre fag og uden det nødvendige fundament i elementære kundskaber; dialektikstudiet havde yderligere en tilbøjelighed

⁴⁶ Saxo XI, vii.

⁴⁷ Dan. D. McGarry, *Educational Theory in the Metalogicon of John of Salisbury*, *Speculum* 23, 1948 med henvisning til udgaven af C. C. J. Webb, *Joannis Saresberiensis Metalogicon*. Oxford 1929.

⁴⁸ A. Theilgaard Laugesen, *Middelalderlitteraturen, en orientering*, Kbh. 1966, s. 42: *Artes contra auctores*. Teologien i middelalderen skal ikke behandles her; dog kan man få et indtryk af Bibel-exegesens høje stadi i 12.-13. årh. i Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, 1942. En omfattende samling bibelcitater i norrøn litteratur er under udarbejdelse af Ian J. Kirby, *Biblical Quotation in old Icelandic-Norwegian Religious Literature*. Vol. I, Reykjavík 1976.

til at appellere til studenter hvis forhold til livet uden for murene var mere end spinkelt.

Studiet af de klassiske forfattere havde som nævnt helt frem til det 13. årh. en fremtrædende rolle i den videregående undervisning. Det er derfor af stor interesse at lære tekststudiet at kende. Forskellige indføringer i litteraturstudiet under titlen »Accessus ad auctores« kendes; Conrad af Hirsau »Dialogus super auctores« fra 1124/25 angiver følgende spørgsmål til et givet værk: enten kan man interessere sig for »vitae poetae, titulus operis, qualitas carminis, intentio scibentis, numerus librorum, explanatio«, eller: »quis, quid, cur, quomodo, quando, ubi, quibus facultatibus«. ⁴⁹ I begge tilfælde sikrer man sig en oversigt over de vigtigste emner samtidig med at disse »circumstantiae« kunne behandles på flere niveau'er — f. eks. skelnede man mellem den ordrette, den moralske og den allegoriske forståelse. Det er givet at langt fra alle læsere kunne honorere disse krav, men at »septem circumstantiae« lagde grunden for en indgående og omfattende indsigt i de studerede tekster. Hvad mere er: et skolevæsen der byggede på disse principper sikrede et omfattende kulturfællesskab for dem der nød godt af undervisningen. Ganske vist var den gejstlig, men den kunne bruges til mange andre stillinger end kirkens; den var heller ikke forbeholdt de latinkyndige for fra de mennesker der var klassisk dannede nåede fælleskulturen ved hjælp af de forskellige modersmål langt ud i den europæiske befolkning. Med disse forudsætninger, grundlaget i den bibelske og antikke kultur, en gennemtænkt pædagogik og en kommunikation der sikrede fællesskabet for hele kristenheden, er det muligt at trænge dybere ind i den middelalderlige idéhistorie — uden at den foreliggende artikel prætenderer at have udtømt emnet.

En studie i Saxos brug af Vergils værker illustrerer de ovenanførte tanker som man vil kunne se af en bog af en ung dansk klassisk filolog, Karsten Friis-Jensen, om »Saxo og Vergil« fra 1975.⁵⁰ Virker titlen prætentios bør det straks siges at det grundlæggende problem har fundet en fornem løsning, nemlig om Saxo har læst Vergil. Det er besvaret ved ét for ét at undersøge de 60 Vergil-citater i Gesta Danorum som Saxo-forskerne i tidens løb har registreret. I langt de fleste tilfælde kan citatet lige så godt være hentet fra et såkaldt florilegium eller fra en af de forfattere som vi ad anden vej ved Saxo har kendt, f. eks. Dudos værk om de normanniske hertuger; på grundlag af disse eksempler kunne man anse Saxo for en god latinist uden dybere kendskab til den klassiske kultur. Men syv Vergil-

⁴⁹ R. P. A. Quain, S. J., *The Mediaeval accessus ad auctores*. Traditio 3, 1945. R. B. C. Huygens har udgivet Bernard d'Utrecht, *Accessus ad auctores et Conrad d'Hirsau, Dialogus super auctores*. Leyden 1970.

⁵⁰ Karsten Friis-Jensen, *Saxo og Vergil. Opuscula Graecolatina 1*, Kbh. 1975. Harald Hildetands balfærd er fra Saxo VIII, v. Forholdet mellem Gesta Danorum og Æneiden blev diskuteret ved Saxo-kolloquierne i 1969, jf. *Saxostudier*, udg. af Ivan Boserup, Kbh. 1975. Anmeldelser af Friis-Jensens bog i *Information* 3.-4. juli 1976 af Troels Dahlerup og i *Historie* XI, 4, 1976 af Helge Paludan. Sidstnævnte er dels forarget over Friis-Jensens kritik af Olrik og Ræders udgave skønt allerede den førende danske middelalderfilolog, Franz Blatt, har fremført den (se indledningen til *Saxonis Gesta Danorum II*, genoptrykt i *Mittellateinische Philologie* ed. Alf Önnersfors. Wege der Forschung CCXCII, Darmstadt 1975), dels ønsker Paludan mere udpræget »samfundsrelevans« i den humanistiske forskning — en kritik der synes at bygge på en meget snæver opfattelse af det moderne samfunds humanisme.

lån går så tæt ind på ikke alene ordlyden men også tankegangen hos Vergil at de sikrer at Saxo har haft både Æneiden og Eclogerne i hånden og tilegnet sig meningen af de pågældende steder. Derved har han opnået at en Vergil-kyndig læser kan genkende forlægget og lægge dets ideer til hans egne. Sådanne associationskabende citater føjer en ekstra dimension til *Gesta Danorum*; den romerske kultur kommer til at præge den danske fortid som Saxo opfattede den – netop det mål han opstillede i sin fortale.

Som et eksempel der spiller på mange strenge kan vi vælge slutningen af Bråvallaslaget da kong Ring foranstalter en prægtig bålfærd for modstanderen, Harald Hildetand. Ritualet slutter med at Ring udtrykker det ønske at Harald skal ride i forvejen til dødsriget og søge en god plads (*placidus . . . sedes*) for både venner og fjender. En lignende betegnelse for gravens hvile har Friis-Jensen kun kunnet finde i 6. sang af Æneiden og karakteriserer Saxos vending som en kombination af en vergiliansk tankegang og en norrøn hvor de faldne krigere får plads på bænkene i Valhal, en »måske ligefrem bevidst flertydig formulering: på den ene side gengiver den direkte »bænke« med *sedes*, men på den anden side – ved en association hos Saxo til en prægnant formulering fra Vergils beskrivelse af Æneas' underverdensfærd – mildner den udtrykket med adjektivet *placidus*, der er i overensstemmelse med både antik og kristen tankegang« (s. 72).

Når man tænker på at mange tekster er gået tabt både fra oldtiden og middelalderen og at mange forlæg endnu ikke er identificeret, kunne man anse denne konklusion for dristig. Alligevel tilslutter man sig den fordi hele tanken hos Vergil afspejler sig i Saxos skildring på dette sted. Friis-Jensen er ikke uden skyld i at flere har opfattet hans resultater negativt, altså at Saxo kun kendte Vergil indirekte, men som den ovennævnte gennemgang viser, ville blot ét associationskabende lån have været nok til at sikre Saxos fortrolighed med den store forgænger. Friis-Jensen har nidkært understreget det sikre og udtrykt sig mere spagfærdigt når der var flere muligheder. Verbaloverensstemmelse er imidlertid ikke det eneste kriterium; med solide grunde kunne Anker Teilgaard Laugesen påvise ligheder mellem Haddings underverdensrejse i 1. bog og Æneas' i 6. sang skønt der ikke er verbaloverensstemmelse, og selv vil jeg til stadighed hævde at skønt *Udgårdsrejserne* i 8. bog mere ligner *Odysseen* end Æneiden må både formålet med færden og den kompositionelle placering i *Gesta Danorum* være inspireret af 6. sang af Æneiden. Selvom Saxos afhængighed af Vergil før har været foreslået står den på et helt andet sikkert grundlag efter Friis-Jensens minutøse gennemgang. Syntesen af klassiske, nordiske og kristne forestillinger giver Saxo plads blandt de middelalderlige humanister.

Kun i en kort periode af højmiddelalderen inddrog man studiet af de klassiske værker i skoleundervisningen efter de pædagogiske regler der ovenfor er beskrevet. Den store anstødssten var lige fra oldkirkens dage naturligvis at de var hedenske og ved deres skønhed kunne lokke svage sjæle bort fra den højeste visdom der hele middelalderen igennem var kristen. Derfor måtte man til stadighed argumentere for beskæftigelsen med klassikerne. Især tre standpunkter var effektive: for det første fik man den bedste sproglige uddannelse og de tilhørende realkommentarer i studiet af de gamle. For det andet kunne man tilpasse sin læsning til

kristne ideer, akkurat som det i Bibelen hedder at en jøde kan ægte en ikke-jødisk kvinde hvis hun lader sit hår rage af og sine negle klippe så det nye der vokser frem stammer fra et jødisk miljø. Og for det tredje søgte det kristne menneske sit fædreland i visdommen, som det kont er formuleret af Honorius Augustodiensis. Mange veje førte dertil: moralsk var både Sokrates og Cicero en slags helgener fordi de kendte vigtige dele af sandheden. Platons lære er indoptaget i ordets teologi, en tanke hvis fulde konsekvenser er draget i skolen i Chartres i begyndelsen af det 12. årh.; skønt man kun kendte ét af Platons skrifter, Timaios, havde man et så indgående kendskab til hans tanker at man var i stand til at indarbejde »den græske lærdom« i teologien. Ud fra disse forsvarspositioner dyrkede man de antikke forfattere.⁵¹

Den middelalderlige humanisme fandt sin kulmination i Dantes Guddommelige komedie.⁵² Ingen har som den florentinske digter behersket middelalderens ideer. Det er imidlertid ejendommeligt at allerede 100 år før Dante hyldede en nordbo, nemlig Saxo, på en række punkter de samme idealer. Den eneste forklaring på denne overensstemmelse må være en forankring i en fælles kultur. Blandt hovedtankerne i denne fælleskultur var synet på verdens gang: Den guddommelige verdensorden blev forstyrret af titanernes oprør hvorefter syndfloden fulgte. I lange tider kendte kun israelitterne Herrens mening med historien, medens Han holdt sig skjult for andre folk. Senere forstod man at visse begivenheder var et forvarsel om en forsoning mellem himmel og jord: grundlæggelsen af Rom efter Trojas fald var et af de vigtigste, et andet var forståelsen af at al visdom havde samme kilde som det var hævdet af Platon i teorien, af Aristoteles i praksis — udsoningen mellem disse to gamle modstandere er en af Chartres-skolens yndlingsideer. Guds søns ophold på jorden blev kun kort, men det medførte at nåden var kommet til menneskene og havde mildnet lovens strengthed. Efterhånden som folkeslagene modtog evangeliet lærte de at leve livet efter Guds mening med verden.

I lyset af dette historiesyn var alt hvad der indtraf under solen principielt godt, et led i Guds plan. Naturen er smuk, mennesket ædelt; den frie vilje er dets medfødte ret, synden er sygdom som nåden kan helbrede for. De menneskelige love har altid eksisteret men først efterhånden er man blevet klar over dem. Også en bestemt politisk ideologi hører til systemet: monarchia, kongemagten af Guds nåde, men ikke hævet over loven, er den bedste styreform.

⁵¹ Étienne Gilson, *Héloïse et Abélard. Études sur le moyen âge et l'humanisme*, Paris 1936. Heri fremhæves det middelalderlige i den form for humanisme som Erasmus af Rotterdam repræsenterede. For Paul Renucci, *L'aventure de l'humanisme européen au moyen-âge (IV-XIV siècles)*, Paris 1953, gælder det især forholdet til den antikke litteratur ligesom for Birger Munk-Olsen, *L'humanisme de Jean de Salisbury. Un Ciceronien au 12e siècle. Entretiens sur la renaissance du 12e siècle sous la direction de Maurice de Gandillac et Edouard Jeanneau*.

⁵² Paul Renucci, *Dante, disciple et juge du monde gréco-latin*, Paris 1954, har skrevet den her kort gengivne skildring af kombinationen af den bibelske og den antikke forestillingsverden. Foruden Saxo kan også den engelskfødte munk i Odense, Ælnoth nævnes her; han omtaler »de thebanske brødre« som eksempler på broderkrig ligesom de antikke Thebensagn, Oedipus etc.

Kun en del af de intellektuelle hyldede denne tankegang i alle detaljer, men netop denne gruppe lagde særlig vægt på læsningen af de klassiske digtere og historieværker — Vergils Æneide, Ovids Metamorfoser såvel som senere forfattere som Martianus Capellas allegori om brylluppet mellem Merkur og filosofien. Denne gruppe var indflydelsesrig. Herfra udgik inspirationen til den høviske litteratur og væsentlige dele af den middelalderlige kunst. Som eksempel kan nævnes den berømte abbed ved St. Denys-klosteret i Paris, Suger (d. 1151); i hans levnedsskildring møder man både den praktiske administrator, den verdenskløge kongerådgiver og -biograf samt en åndfuld formidler af både kristen og antik tankeverden — kort sagt, en 12. årh.s humanist.⁵³ Et særligt træk ved middelalderens humanisme i modsætning til renæssancens er at den individuelle udfoldelse kom i anden række til fordel for fællesskabets behov, hvadenten man fandt det i kirken, i fædrelandet eller i byen der fra højmiddelalderen i stadig større grad dannede rammen om det kulturelle liv.

I studiet af den middelalderlige historieskrivning har man i første halvdel af det 20. årh. i nogen grad overvurderet det man har kaldt »det augustinske historiesyn«. Det er formuleret af Edouard Bernheim først i 1890'erne, sidst i 1918⁵⁴ og går ud på at Augustin ligesom allerede Aristoteles betragtede mennesket som et »samfundsvæsen«. Det betød at selv i det uskyldsrige paradys søgte folk hverandres selskab uden at nogen overordnet magt blandede sig deri; først efter syndefaldet måtte en institution sikre fred og sikkerhed. Augustin skelnede mellem to samfund, Civitas Dei og Civitas Diaboli, i den første levede man livet i kærlighed til Gud, i den sidste gjaldt det kun egne, egoistiske interesser; dog hørte det med til Augustins ideer at ingen af de to samfund eksisterede i deres rene form her på jorden, og først på Dommedag ville man vide hvor de enkelte egentlig hørte hjemme.

I modsætning til antikke samfundsteorier afviste Augustin den stadigt tilbagevendende skiften mellem ondt og godt, cyklisk; i hans øjne forløb historien fra skabelse til dommedag med Kristi fødsel som det afgørende mellemlid, men isørigt unddraget menneskelig indsigt — man måtte handle frit som ens forstand tilsagde det. Intet blev ændret ved at wisigoternes plyndring af Rom i 410 afslørede at romerriget kun bar ét af de mange herredømmer på jorden.

Bernheim var ganske klar over at Augustins ideer var teologiske, ikke historiske, men han mente at de var blevet vulgariseret af den såkaldte Pseudo-Cyprianus i det 8. årh. Denne hævdede at det var muligt at udpege hvilke personer og styreformere der hørte hjemme i gudsriget, og hvilke der absolut ikke gjorde det; en enkelt konge var »justus«, retfærdig, langt flere hørte til i Civitas Terrena hvor herskeren som en tyrant undertrykte sit folk. I denne form er disse tanker blevet almengods hos nyere middelalderhistorikere der ofte anvender termer som »rex justus« og »rex tyrannus (behersket af) superbia«.

⁵³ Om abbed Suger har kunsthistorikeren Erwin Panofsky skrevet et åndfuldt essay som forord til: *Abbot Suger on the Abbey Church of St.-Denys and its Art Treasures*. Princeton 1946.

⁵⁴ Ernst Bernheim, *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung I*, Tübingen 1918 (optryk Aalen 1964) med henvisning til sammes *Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte der Anschauungen Augustins*. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. N.F. I, 1897. Se også H.-X. Arquillière, *L'Augustinisme politique*. 2. udg. Paris 1955.

H.-X. Arquillère har i 1933 gjort opmærksom på at de augustinske ideer har virket forskelligt til forskellige tider. Da Orosius i generationen efter Augustin førte sit forsvar »Adversos paganos«, hvor kirkens ansvar for tidens ulykker blev imødegået, var situationen anderledes end da Gregor den Store i årene omkring 600 førte an i missionen. Ligeledes var Karl den Stores og hans omgivers udnyttelse af Augustins tanker præget af de krav som forholdet til Byzanz, til Rom og til sakserne stillede, medens Gregor den 7., som en følge af pavemagtens samlende funktion under feudalopløsningen igen pegede på nye løsninger hvor konflikten mellem regnum og sacerdotium blev et centralt problem.

Augustinsk politik af denne art fortsatte med at dominere arenaen i det 12. og 13. årh. Når pavedømmet opfyldte de forventninger ideologien stillede til det, som det skete under Innocens III, kunne det fungere som sin tids Folkeforbund, som det er sagt af Aksel E. Christensen.⁵⁵ Men som oftest stod striden skarpt inden for det enkelte riges grænser; dér sukkede man efter et »monarchia« og kirkens indblanding var ildeset. Som bekendt opnåede kun to paver plads i Dantes paradis, et par stykker fik en chance i skærsilden, men langt de fleste havnede i helvede!

Augustinsk historieskrivning nåede et højdepunkt med Otto af Freisings *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* skrevet 1143—1146. Her blev verdens historie beskrevet i 8 bøger fra syndefaldet til dommedag. Tidshistorien sluttede med det saliske kejserhus' forfald i første halvdel af 12. årh. som en logisk følge af investiturstriden. Var der i tidernes løb perioder hvor det så ud til at »civitas Dei« ville sejre, kunne ingen være i tvivl om at da Otto skrev sit værk var tidernes ende nær, Antichrist bar spiret i spidsen for »civitas terrena«.

Men en mærkelig omvæltning indtraf med Ottos sidste arbejde fra 1157 der omfatter de to første bøger af Frederik Barbarossas historie, *Gesta Frederici*. Mange enkeltheder i de partier som begge værker dækker står i direkte modsætning til hinanden, endnu mere påfaldende er ændringen i holdning og tone. Den mest oplagte forklaring er udviklingen, især i det tyske kejserhus, i årtiet omkring det 12. årh.s midte. Hertil kommer at de to værker repræsenterer hver sin genre, en litteraturteknisk betragtningssmåde der langsomt er ved at trænge ind i historiografien. Ud fra dette synspunkt må man tænke på at Otto af Freisings kronike omfattede hele verdenshistorien og hævede den op i højere luftlag hvor teologi og historie virkede sammen, medens samtidshistorien i *Gesta* trods alt kun behøvede at være en kortvarig bedring. Endelig havde Frederik selv fremkaldt det sidste arbejde og givet en oversigt over sine første regeringsår der satte snævre grænser for hvad hans biograf — og onkel — kunne medtage.

Alligevel kunne Otto nok have undgået at følge nevøens opfordring hvis han ikke selv havde levet i en overgangstid. I sit svar til kejseren i forbindelse med en afskrift af kroniken tager han selv afstand fra visse sider af sin tidligere pessimisme. Om Bernhard af Clairvaux der i høj grad dominerede europæisk politik og åndsliv til han døde i 1152 siger Otto: Selv profeter har ikke til enhver tid profetiske gaver! Med disse ord tænkte han sandsynligvis på det mislykkede 2. korstog der især var Bernhards værk og som havde vist at de kristne i det nys erobrede nære orient betakkede sig for en alt for energisk krigerisk støtte. Kirkens ufejlbar-

⁵⁵ I foredragsrækken »Magt og ret i dansk Middelalder« holdt ved Københavns Universitet i sept. 1976.

lighed i verdslige anliggender var anfægtet. Yderligere kunne den følsomme historieskriver registrere et skifte i forholdet mellem gejstlig og verdslig magt til fordel for større ligevægt, en harmoni der også tillod andre sider af tilværelsen end »det ene fornødne« at komme frem.

Med disse to værker markerede biskoppen af Freising et omslag fra den tidlige middelalters strenge askese til den høviske tids guldalder. Også den fik en ende i løbet af knap hundrede år, men den oplevede nogle af middelalderlitteraturens hovedværker, deriblandt Saxos *Gesta Danorum*. Heri repræsenterer ærkebiskop Eskil l'ancien régime, medens Absalon og Valdemar den Store hører en tidsalder til hvor kongemagt og kirke samarbejder om vendertog og åndelig vækst. Saxos værk præges af de mange klassiske citater og en munterhed og fantasi i skildringen af krig og kærlighed som er sjælden før og efter »Det 12. århundredes renaissance«. Som sin samtid ønskede Saxo at kappes med de gamle romere i at skrive folkets historie så at den virkede højnende på moral og kultur, men udover det antikke forbillede søgte han opad mod himlens stjerner.^{55a}

I en undersøgelse af hvordan begrebet Europa minus Byzanz blev til som afløser af Romerriget i den tidlige middelalder har historikeren Heinz Löwe udpeget to faser.⁵⁶ Den første er båret af tanken om at verdenshistorien nu havde nået sit sidste og endelige stadium. Den har visse forudsætninger i det antikke historiesyn for såvidt det regnede guldalderen for den ældste periode der efterfulgtes af stadig ringere materiale; en tilsvarende opfattelse kendes fra Daniels drøm om statuen med hovedet af guld og fødderne af ler. Man hæftede sig ved at det ene folk efter det andet rev sig løs fra Romerriget og dannede deres egne uafhængige nationer. Jordanes betonede at selv Cæsar ikke havde formået at underkaste sig goterne; Cassiodor regnede det østgotiske folk han levede under for efterkommere af skyter og geter. Græske historikere som Prokopius forkyndte at germanerne var herrer i det forud så stolte Rom, og man glemte hurtigt at Theoderik den Store og hans fader oprindeligt kun var den byzantinske kejsers befuld-mægtigede. Odovakers indtog i Italien i 476 betragtedes som Romerrigets undergang.

Den næste fase begyndte med at Isidor af Sevilla (ca. 625) og Beda (ca. 730) regnede alle kristne folkeslag, franker, longobarder, vestgoter og angelsaksere for ligeværdige og udvalgte i Herrens øjne. Byen Rom blev igen det åndelige centrum, og med karolingernes overtagelse ikke alene af den faktiske magt, men også i forbund med paven af kejsertitlen, udgjorde store dele af Europa en enhed. Karl

^{55a} Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus, ed. Adolf Hofmeister et Walther Lammers. Med latinsk og tysk tekst, Darmstadt 1961. Ottonis Episcopi Frisingensis et Rahewin Gesta Frederici, ed. Georg Waitz et Franz-Joseph Schmale. Med latinsk og tysk tekst. Darmstadt 1965. Walther Lammers, Weltgeschichte und Zeitgeschichte bei Otto von Freising. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Band XIV, Nr. 3, 1977. Om Saxonis Gesta Danorum og dens genremæssige placering se mit foredrag ved Saxokollokvierne og den efterfølgende diskussion i Saxostudier, ed. Ivan Boserup, 1975, s. 20-29.

⁵⁶ H. Löwe, Von Theoderich dem Grossen zu Karl dem Grossen. Von Cassiodor zu Dante. Ausgewählte Aufsätze zu Geschichtsschreibung und politischen Ideenwelt des Mittelalters. Berlin 1973.

den Stores højtskattede rådgiver i åndelige spørgsmål, englænderen Alcuin, skaffede sig i 801 et eksemplar af Jordanes' *Getica*; heri fandt han bekræftet at alle germanske folkeslag var af fælles herkomst idet de var udvandrede fra Skandinavien. Karl den Stores kejsermagt beroede ikke alene på praktisk politik, på militær og administrativ styrke, ej heller var det en efterligning af de romerske kejsere der sikrede Karls anseelse: et vigtigt fundament var tilknytningen til den germanske fortid med dyrkelse af gammel heltedigtning og med overførelse af Theoderiks statue fra Ravenna til Aachen.

Gotermyten dukker op flere steder omkring 800. De angelsaksiske kongerækker blev på den tid sammenarbejdet så alle øens kongedømmer kunne føres tilbage til fælles forfædre fra før indvandringen; blandt de ældste aner var ikke blot Odin men også en vis Gaut eller Geat, en opnævner til geaternes folk, igen et andet navn for goterne. Den kontinentale heltedigtning der handler om kampe mellem goter og hunner i 4.—5. årh. kendes nu først i den form de havde i England og i Norden fra det 9. årh. To runestene, en fra Rök i Östergötland, en fra Sparlösa i Västergötland citerer sådanne kvad, og begge kan runologisk dateres til det 9. årh. Samtidig blev kendskabet til det nordlige og østlige Europa udvidet; de ukendte områder der var befolket af uhyrer blev på vikingetidens rejser skudt længere og længere mod nordøst. Den kristne mission fulgte vikingerne og købmændene i hælene. Den europæiske civilisation var med mange indfaldsveje ved at erobre hidtil uberørte dele af kontinentet. Heltedigtningen og historieskrivningen bevarede erindringen om disse tider.⁵⁷

Med dette strejftog gennem den tidlige middelalders idéhistorie er der gjort et forsøg på at aftegne ikke alene en politisk ideologi, men også grundlaget for højmiddelalderens fælleskultur. Det bør tilføjes at både Byzanz og Islam hører med i denne sammenhæng.

Den middelalderlige historieskrivning og virkeligheden før og nu

For at indkredse hvad denne middelalderlige verden har at berige senere tider med kan vi begynde med fire foredrag af den engelske middelalderhistoriker, R. W. Southern.⁵⁸ Det er hans påstand at man i England har forsømt dyberegående studier i historieskrivningen; da man for 100 år siden tog historien op som et fag, for ikke at sige en videnskab, interesserede man sig for hvad der var sket politisk, økonomisk og socialt, men i langt mindre grad for hvad der skete i historikernes hjerner — bortset fra Gibbon og Macaulay naturligvis! Sålænge det kun var facts og kildernes troværdighed man interesserede sig for havde ældre

⁵⁷ Se bibliografien til kapitlet »Sagnhistorien« i Gyldendals håndbog i Danmarkshistorie I, 1977. Af særlig interesse er det af Curt Weibull der i 1922 gik ind for en identifikation af geater og jyder nu har tilsluttet sig teorien om at geater-geter-goter i tidlig middelalder blev anset for de germanske folks fælles urstamme; jf. Curt Weibull, *Die Geaten des Beowulfepos und Die dänischen Trelleburgen*, Zwei Diskussionsbeiträge. Göteborg 1974.

⁵⁸ R. W. Southern, *Aspects of the European Tradition of Historical Writing*. 1. The Classical Tradition from Einhard to Geoffrey of Monmouth. 2. Hugh of St. Victor and the Idea of Historical Development. 3. History as Prophecy. 4. The Sense of the Past. *Transactions of the Royal Historical Society*. Presidential Adresses 1969–1972.

historieskrivning begrænset værdi. Anderledes hvis man ville vide noget om fortidens mennesker som tænkende og følende væsener.

Southern anvender fire indfaldsvinkler. Den første behandler værker fra Einhard til Saxo. Det var alle skrifter der efter tidens egen bedømmelse var egentlig historie, d.v.s. opfyldte retorikkens krav med alle de virkemidler den rådede over — dér finder vi forklaringen på Saxos påstand som i tidens løb har vakt så megen forargelse: ingen havde skrevet Danmarks historie som de gamle (antikken) krævede det. At der efter denne opfattelse må blive et nært sammenfald mellem historieskrivningen og skønlitteraturen i denne periode, er ikke alene Southern, men også denne afhandlings hovedtanke.

Forestillingen om den historiske udvikling, middelalderens særlige bidrag til historiografiens historie, er genstand for Southern andet foredrag. Her møder vi universalhistorien hvor Beda står i centrum med sine komputistiske beregninger og med sin oversigt over historiens forløb der ligesom menneskelivet gennemløber syv aldre, den 6. begynder ved Kristi fødsel, den 7. er evighedens fred og hvile. Især fremhæver Southern dog Hugo af St. Victor, d. 1141, idet han gik langt videre i omregningen af de forskellige vink man kunne finde i Bibelen til det almindelige historiske forløb; han skelnede mellem tre faser, 1) fra syndefaldet til patriarkerne herskede naturloven, 2) derefter fik man loven som rettesnor, og 3) nådens tid indtraf med Kristi komme. Desuden tog Hugo antikke helte og fabeldyr til indtægt for den fælles verdensorden, og hans elev, Richard af St. Victor, fortsatte med en allegorisk fortolkning af såvel Det gamle testamente som den verdslige antikke historie.

Herfra er vejen banet til at bruge historien som profeti, hvilket også er behandlet i det tredje foredrag. Udgangspunktet er Daniels bog og Johannes' åbenbaring. Mange begivenheder finder deres forklaring her, men det er Southern teori at man op til slutningen af det 12. årh. mest beskæftigede sig med de nære ting — f. eks. ønskede John of Salisbury at tidens berømteste sibylle, Hildegard af Bingen, skulle forudsige hvornår det igangværende paveskisma ville ende — men senere da Jerusalem faldt i de vantros hænder i 1187 kastede man blikket længere ud og begyndte at overveje om Antikrist var i sigte. Den syditalienske munk, Joachim af Fiore, mente at den frygtelige indledning til Dommedag ville finde sted inden for kirkens rammer, et andet udtryk for at lægfolket og enkeltmenneskets religiøse betydning var ved at vokse. Nu var højmiddelalderens harmoniske verdensorden på vej mod opløsningen.

I sin sidste »meddelelse« til »The Royal Historical Society« berører professor Southern historikerens dybeste problem: lad os sætte at vi har studeret en middelalderlig krønike og lært et og andet om forfatterens synspunkter, formålet med hans arbejde og hans retoriske hjælpemidler; hvad enten vi sympatiserer med ham eller ej er der dog opstået et bånd mellem fortid og nutid under arbejdet. Hvilken betydning har det? En gennemgang af følgerne af to revolutionerende epoker i Englands historie antyder en besvarelse. Den første var årene efter den normanniske erobring da munkene prøvede at håndhæve deres gamle rettigheder ved at samle og afskrive angelsaksiske diplomer; derved bidrog de til at den oldengelske kultur ikke blev fuldstændig udslettet. Den anden periode var

den tid da man på trods af det indædte had til papisterne måtte bevare og forstå de gamle dokumenter for at hævde veletablerede rettigheder. Så materialistiske og egoistiske motiverne var sikrede de kontinuiteten i den engelske kultur. Southern kalder dette foredrag »The Sense of the Past«, og på trods af de særdeles håndfaste eksempler er man ikke i tvivl om at også andre stemmer høres i dette kor: familiens, bygdens og landets fælles oplevelser og levevilkår — eller for den sags skyld de perioder da klaner og klasser bekrigede hinanden »in the green and pleasant land« — en fuldstændig symfoni binder Englands fortid sammen med dets nutid.

Når jeg så detaljeret har refereret disse foredrag skyldes det at de tilsammen afrunder det billede af den middelalderlige historieskrivning som her er søgt skildret. På sin åndfulde, udogmatiske, måde har professor Southern fremdraget vigtige aspekter i den middelalderlige historiografi. Supplerer vi med de hjælpemidler vi efterhånden har fået i hænde til at trænge ind i datidens tankeverden, kan vi blive i stand til at beherske en del af vor egen virkelighed, nemlig den del der går tilbage til middelalderen, idet vi stadig husker den nære forbindelse mellem historie og digtning i periodens historieskrivning.⁵⁹

Studiet af den middelalderlige historieskrivning har i et mærkeligt omfang fulgt Tysklands skæbne. Bestræbelserne for tysk enhed der prægede det meste af det 19. årh. gav en frugtbar jordbund for arbejdet med den ældste tyske historie. Mange kræfter blev lagt i et af historievidenskabens største projekter, udgivelsen og kommenteringen af »Monumenta Historica Germaniae«, og hånd i hånd med den mere tekniske del af arbejdet gik en stadig dybere indsigt i kilde-materialets muligheder og begrænsninger.⁶⁰ Omkring århundredskiftet stod faget historie i nær kontakt med mange andre videnskabelige discipliner; klarest fremgik det af filosofen Wilhelm Diltheys hovedværk, »Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften«⁶¹ hvor den historiske fortolkning af menneskelige handlinger inden for de relevante rammer stod i centrum. Denne hermeneutik har haft stor betydning for netop udforskningen af de middelalderlige

⁵⁹ Den meget vide betydning af historiografi der her anvendes deler jeg med både Southern og de moderne kontinentale forskere i emnet; den omfatter bl. a. også hagiografiske skrifter. I Danmark og Sverige har man været tilbøjelig til at indskrænke historikernes beskæftigelse med middelalderlige værker til kun at omfatte de udsagn der kunne underkastes elementær kildekritik. For eksempel afviste Erik Arup at beskæftige sig med Gesta Danorum som kunstværk, for det gjorde Vilh. Andersen og Carl S. Petersen så meget bedre. En lignende reverens for Saxo som forfatter har Lauritz Weibull gjort samtidig med at han som andre frakendte Gesta Danorum kildeværdi — bortset fra at værket var et glimrende udtryk for en bestemt politisk holdning. I Norge og Island er dette skel aldrig slået igennem; ingen kan arbejde med Norges gamle historie uden at bruge Heimskringla, og ingen kan læse Snorre uden at blive påvirket af hans opfattelse. Saga-genren er i sig selv historie og digt i uadskillelig forening. Måske er det en af grundene til at historiografisk-litterære analyser er langt almindeligere i det vestnordiske område end i det østnordiske. Bl. a. kan nævnes Jónas Kristjánsson, *Um Fóstbrædra sögu*, Reykjavík 1972 og Bjarni Einarsson, *Litterære forudsætninger for Egils saga*, Reykjavík 1975. Af udgaver: *Árna saga biskups*, ed. Þorleifar Hauksson, Reykjavík 1972 samt et fotografisk genoptryk af Gustav Storms udgave af *Monumenta Historica Norvegiae*, Kristiania 1880.

⁶⁰ Se henvisningen i note 9.

⁶¹ Udgiven i Diltheys *Gesammelte Schriften* VII, 5. udg. 1968.

historieværker som vi har beskæftiget os med i det første afsnit; både i 1920'rne og selv i 30'rne vidner f. eks. Johs. Spörls forskning om inspirationen fra Dilthey. Til Frankrig nåede denne retning med Henri-Irénée Marrous bog om Augustin og det senantikke kulturmiljø;⁶² jo fjernere vi står en bestemt åndsretning, jo strengere krav må der stilles til interpretationen.

Nazisternes magtovertagelse fik ikke så fatale følger for det faglige niveau som man kunne have frygtet, ifølge en undersøgelse af middelalderhistorikeren, Karl Ferdinand Werner.⁶³ I og for sig nærrede flere historikere sympati for visse af Hitlers teorier, og der var absolut ikke tale om en kompakt modstand mod nazismen; men overalt hvor det lod sig gøre lod man de videnskabelige krav gå forud for de politiske. Middelalderen var særlig udsat for at bruges til mytedannelse, f. eks. ønskede magthaverne engang at lade en afdeling SS-soldater holde vagt ved Henrik Is grav, men fik straks at vide af Fritz Rörig at ingen vidste hvor stedet nærmere var at udpege. Den gamle teori om det oldtyske demokrati blev netop i trediverne ivrigt bekæmpet af H. Dannenbauer og Th. Mayer, medens man lod svejtsiske historikere om at forsvare »den germanske frihed«.

Naturligvis medførte de tolv år frygtelige tab for tysk videnskab. Mange fremragende historikere af jødisk afstamning omkom eller drog i landflygtighed. Af de her nævnte forskere i middelalderlig litteratur er mange forskellige skæbner repræsenteret. Siegmund Hellmann blev afskediget fra sit professorat i Leipzig i 1933 men kunne dog endnu i 1935 publicere en afhandling i *Deutsche Vierteljahrsschrift*. Så blev det ham forbudt at komme på offentlige biblioteker, hans egne bøger og hans flygel blev taget fra ham, og i 1940 blev han ført til Theresienstadt hvor han året efter blev henrettet, »svigtet af os alle« som hans efterfølger Hermann Heimpel vemodigt indrømmer.⁶⁴ Andre slap billigere. En tid lang fortsatte de deres arbejde, dækket af kolleger. F. eks. kunne Wilh. Levison i flere år fortsætte udgivelsen af de merovingiske *helgenvitae* under den temmelig alderdomssvækkede Bruno Krusch's navn før det blev nødvendigt at få ham smuglet til England. I Durham udgav han den vigtige bog, »England and the Continent in the 8. century« i 1941.⁶⁵ Auerbach opholdt sig som nævnt i Istanbul under krigen men kom siden som så mange andre til U.S.A. Denne diaspora af folk der har gennemgået den tyske skoling har haft stor betydning for videnskaben i anden halvdel af 20. årh.

⁶² Jf. noterne 7-11 og H. I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, 1937 (*Retractatio* 1958); samme, *De la connaissance historique*, Paris 1954 og senere udg.; Jacques Fontaine, *Isidor de Seville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique I-II*, 1959.

⁶³ Karl Ferdinand Werner, *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*. Stuttgart 1967.

⁶⁴ Efterskrift til Hellmanns samlede afhandlinger, se note 7.

⁶⁵ Forord til den posthume udgivelse af Wilh. Levison, *Aus Rheinischer und Fränkischer Frühzeit*, Bonn 1947. Kunsthistorikeren Erwin Panofsky der allerede før Hitlers magtovertagelse delvis virkede i New York har i et essay sammenlignet de humanistiske universitetsstudier i U.S.A. og i Tyskland; sammenligningen falder ikke ud til Amerikas fordel! E. Panofsky, *Three Decades of Art History in the United States. Impressions of a Transplanted European. Meaning in the Visual Arts. Papers in and on Art History*, 1956.

Efter krigen blev det til gengæld »europæernes« tur. I 1954 blev Curtius æresdoktor ved Sorbonne som den første tysker siden 1913. Man sporer en vis optimisme i Helmut Beumanns rapport om forholdene i Marburg a. d. Lahn i forbindelse med Studium Generale offentliggørelse om tilstandene ved de forskellige universiteter lige efter krigen. Ødelæggelserne var enorme, tilstrømningen af studenter, også fra det østlige Tyskland, ved at sprænge alle rammer, men forbindelsen med udlandet blomstrede, og afnazificeringen der i disse år synes at have været striks ramte ikke mange historikere.

Middelalderen var et velegnet objekt for internationale studier. Frankrig og Tyskland samarbejdede om et pragtværk om Karl den Store — det er helt ejendommeligt at se hvor meget mindre 1000-året for Otto den Stores kejserkroning i 962 blev fejret. Men stadig var Europa kun en torso af sin geografiske helhed; ofte var kun Vesteuropa repræsenteret på konferencerne, såsom de årlige Spoleto-møder. Da man der i 1969 behandlede den højmiddelalderlige historiografi var der hverken bidrag fra Nord- og Østeuropa så lidt som fra Byzanz og den muhammedanske verden. Det første foredrag på mødet blev givet af Marrou om Orosius, et af de sidste af Beumann om Widukind.⁶⁸ Men ligesom den geografiske horisont føles for snæver mærker man at der også fagligt trænges til en udvidelse. Det var ikke urimeligt at oversætte Marrou's »De la connaissance historique« til tysk i 1974, 20 år efter den første franske udgave, men så fremragende bogen behandler det vanskelige emne kan det ikke undgås at nye problemer siden er kommet til. Helmut Beumann har skrevet et forord til sin kones oversættelse hvori han noterer at faget historie i vore dage står i et dilemma: et af problemerne er fagtrængslen i skolen som gør det næsten absurd at tale om et fælles associationsgrundlag for den tyske befolkning; et andet er den skarpe konkurrence fra samfundsvidenskaberne der er på nippet til at benægte historien eksistensberettigelse som videnskab.

Der kunne også nævnes andre problemer som historikerne ikke blot i Tyskland men i hele den vestlige verden til stadighed må tage stilling til. Deriblandt to hvoraf det ene er negativt, det andet positivt. Det første gælder myterne, de farlige selvfølgheder som hver tidsalder danner og som man aldrig bør affinde sig med. Kritikken af den etablerede sandhed såvel som af den frelste selvtilstrækkelighed bør gå hånd i hånd med respekten for visdom og kundskab. »Fagkritik« (ofte lig med bekræftelse af fordomme) og »makro-historie«, ikke alene den marxistiske i Frankfurter-skolens regie, er i det almindelige omdømme ved at distancere de møjsommelige detail-studier — ideologikritikken har taget føringen fra hermeneutikken. Meget lidt er endeligt afgjort med Hitlers fald. En bemærkning som en brunskjortet student fremførte i sommeren 1933 kunne under andre farver meget vel høres i dag:

»Der Sieg der Hochschulrevolution ist mit wenigen Ausnahmen ohne Verdienst der Hochschullehrerschaft, mitunter sogar im schroffsten Gegensatz zu ihr, erfochten worden. Fühlten sich doch die berufenen Träger deutscher Wissenschaft verpflichtet,

⁶⁸ La Storiographia Alto-Medievale. Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo XVII. Spoleto 1970.

dessen Vorstellungen von absoluter Objektivität dem längst überwundenen Ungeist des Rationalismus entstammen.«⁶⁷

Nutildags kaldes det begreb der her står for skud positivisme, og det bliver anvendt ligeså upræcist som denne nazistudent gjorde det. Hvad vi har brug, dér hvor vi skal sikre os mod at isen endelig lukker sig over os, er en videnskabsopfattelse der forstår at skelne mellem det mere eller mindre sikre.

Det andet problem er en positiv udfordring. Den humanisme vi kender har alt for længe været domineret af det enkelte menneskes personlige udfoldelse som det højeste gode. Denne opfattelse fik sin endelige form af Jacob Burchardt i »Die Cultur der Renaissance in Italien« fra 1860,⁶⁸ men langt op i tiden eksisterede der en anden art humanisme der mest konsekvent blev fremført i det 12. årh. af John of Salisbury — og forøvrigt Saxo — der kombinerede kendskabet til antikens litteratur med samtidens ideer. Her var det fællesskabet, forpligtelsen over for næsten der kom først uden at man glemte den åndelige verdens rigdom. Virkeligheden er mangfoldig, i vore dage såvel som i de gamle, men måske er det endnu muligt at forene de to idealer, den enkeltes uafhængighed og ansvarsfølelse med solidariteten over for den globale menneskelighed.

⁶⁷ Werner, *anf. arb.*, p. 46.

⁶⁸ R. Koebner, *Zur Begriffsbildung der Kulturgeschichte II: »Individualismus«*. *Historische Zeitschrift* 149, 1934, p. 252–293. Ths. Bredsdorff har resumeret denne afhandling i *Digternes natur*, 1975, uden dog at føre diskussionen tilbage til middelalderen.